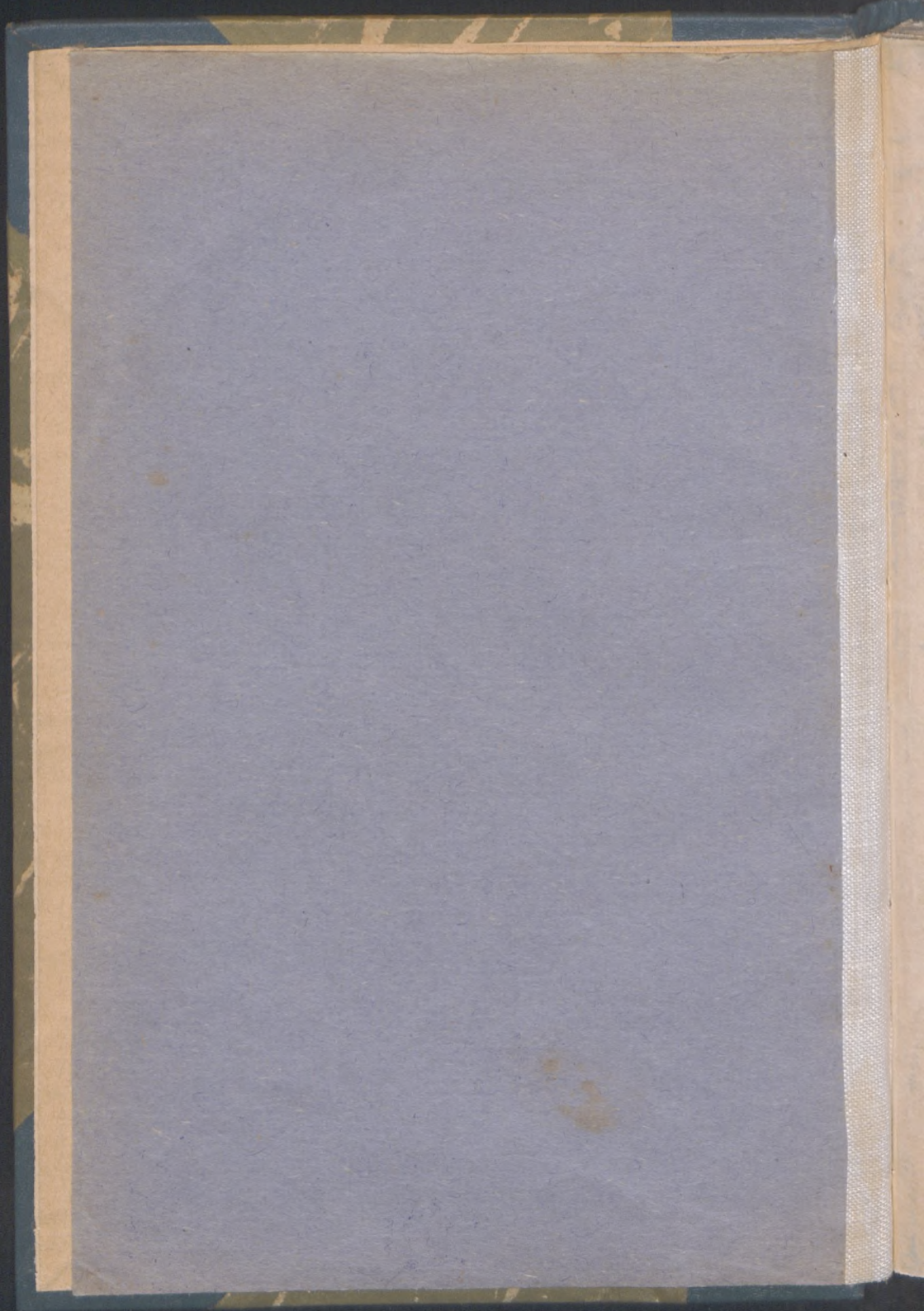

J. 246. 909

КНИМ ПОЛІШУК
СВІТ

КЛИМ ПОЛЩУК.

СВІТ ════════
═══════ ЧЕРВОНИЙ.

ПОВІСТЬ.

Львів—Київ, 1923.

Права автора застережені.

НАКЛАДОМ СПІЛКИ „МЕЛЬМЯ“ У ЛЬВОВІ.

T. 246: 909

КАЛІШ,
Друкарня Видавництва „ЧОРНОМОР“,
1923.

4963 K 36 F / 161

СВІТ ЧЕРВОНИЙ.

ПОВІСТЬ.

I.

„Над Київом-золотий гомін,
І голуби, і сонце“.

II. Тичина.

Лежаві і снів...

...Одвічні соснові бори. Сіре небо. Стальові плеса сонних озер. Маленькі мизи. Безкінечно довгі, вузькі дороги і якась величезна рухлива маса на них. Безліч червоних прапорів розвівають пісню:

„Смело, товарищі, в ногу,
Духом окрепнем в борбе,—
В царство свободи дорогу
Грудью проложім себе“...

Десь близько гармати й кулемети, але то ні до чого, коли йде революція. Свідомо й переконано лунають по всьому фронту могутні кличі:

— Хай живе Революція!

Він також за революцією. З цілих грудей кричить щось і прокидається...

Здивовано дивиться з вузької лавочки третяклясового вагона і чує, як вистукують колеса:

— Так-так-так... так-так-так... так-так-так...

За вікном блідо-рожева мла й безмежні простори. Прилипає лицем до шиби і напружено починає дивитися. Перед ним зелені луки.

— Рідні мої!—шепче зворушено і в той-же час чує за собою:

— Товариш поручник певне з фронту?

Швидко озирється і бачить кондуктора.

— Так! З Північного... Четвертий день їду...—відповідає якимсь тремтучим голосом.

— Треба позамикати двері. Міст скоро...—схопився кондуктор.

— Який міст?—спитався.

— Та на Дніпрі!—озвався кондуктор, уже в дверях вагону. Поїзд став іти легше. Він відчинив вікно. Перед очима замигали залізні поруча Ланцюгового мосту. Вихилився трохи з вікна і відчув силу рідного повітря. Роздimalось серце. На очах тремтіли сльози. Як зачарований дивився на рух срібно-сивих хвиль старого Дніпра і не міг надивитися. Хвилинами здавалося йому, що якісь дивовижні струни напружено бреньять незаним мотивом і він навіть виразно відчував його зміст своєю істотою. Пізніше вже, коли поїзд посунувся під зеленим косогором Лисої гори, він зрозумів, що то так звучать веселі Київські дзвони.

— Сьогодні неділя...—говорив хтось коло нього, і це якось дивно вразило його. Думав про себе:—Недаремно-ж так радісно скрізь...

Серед зелених садів білі будинки з ясними вікнами, а над ним блакитне небо.

— Бум, бум, бум...—раз у раз гудів десь великий дзвін.

— Гу-гу-гу...—кричить зустрічний поїзд, вискочивши з головного двірця.

Аж ось протяжний гудок і поїзд зменшує ходу. Подорожні хапаються за пакунки й тиснуться до дверей. Він також бере в руки свою валізу, одягається в шинелю й починає нетерпляче дивитися комусь у спітнілу потилицю.

Спітніла потилиця повертається кирпатим лицем і зацікавлено розглядає його золоті палети й жовто-блакитну стрічку на грудях.

— У вас, товаришу поручнику, воша лізе...—раптом говорить кирпате лице і показує пальцем на його стрічку.

— Не може бути!—скрикує він з несподіванки, стискаючи двома пальцями огидне наскоме.

Подорожні на мить повертають голови у їх бік, але в той час поїзд здригається й стає. Всі тиснуться до дверей.

— Не дайте так! Успеєте!—кричав хтось у дверях.

— А вам що до того?—сміявся якийсь „рядовик“ із задку.

На пероні двірця перисто різномастим народом. Сірі салдацькі шинелі дезертирів з фронту барвисто перепліталися з елегантними строями міських жінок, а між ними, як окуні між карасями, сновигали у всі боки розхристані міліціонери. Над двірцем гордо маяли два прапори—червоний і жовто-блакитний. Повільно роздивляючись навколо себе, поручник Лісчук згадував, яким чужим було це місто три роки тому, коли він від'їхав від цього-ж двірця безконечно-довгим червоним ешелоном. Тепер дивився на два нові прапори і не йняв собі віри, щоб могла статись така зміна.

— Чудо!—шептав про себе.—Справжнє чудо...

— А ви мандата маєте?—перебило його думки кирпате ли-

це, всміхаючись на всю губу і, по товариському, підморгуючи витрішкуватими сірими очима. З хвилину дивився, як він підморгує, а потім спитався:

— Якого мандата?

— А ви, хіба, не на з'їзд приїхали?— замялося кирпате лице.— Я, бачите, маю мандата такого, щоби, значить, на з'їзд з'явився.

— Підемо разом!— сказав на те Лісчук і став протискатися до виходу в місто.

На площі перед самим двірцем низка візників. Помітив, що вони zostалися тими самими, якими були й колись; наче індики, червоні й надуті. Натомісць інше вразило його.— На стінах двірця, поруч оголошення фабрики гумових виробів „Трикутник“, вимальовувалися червоні рядки відозви Національної Ради, тієї самої Ради, на заклик якої він поспішався сюди, залишивши остогидлу низку дротяних загород серед одвічних борів і смукток сталевих плес сонних озер далекої півночі...

Перебігаючи очима коротко і ясно написану відозву про необхідність створення нового, свого власного фронту, відчував себе цілком чужим для тих, з ким ще не так давно співав одну пісню і ступав нога в ногу, покладаючись лише на один червоний прапор єдиної для всіх революції, і ось, оцей плакат віками гнобленою мовою, оці потужні ріки дзвонів святої Софії, що плывуть у прозорій блакиті неба, оцей повнозвучний гомін широких вулиць свого міста і ніжноцитринове вранішнє повітря спинило його й перетворило на щось цілком нове. Широко відкритими очима дивився і не бачив, що десь там димлять димарі фабрик, а напружено ловив найменший гомін вулиці і разом з тим зовсім не чув того, що до нього говорило товариське кирпате лице. Брудний і невмиваний, ішов безконечно довгим бульваром між двома рядами струнко-зелених тополь і почував себе, як у величному храмі, в якому тільки-що сталося велике, негдане й неждане чудо,— чудо не менше того, що сталося тут у сивій давнині, яке передбачав тут сам Андрій Первозваний.

...Серединою вулиці іде ритмічним кроком військова колонна. Жовто-блакитний прапор над нею тремтить звуками пісні. Пішеходами радісні юрби. Лиця веселі, а на очах сльози.

— Слава!— близько десь.

— Ба-ба-брук-ку... Ба-ба-брук-ку...— голуби на дахах.

А вздовж вулиці могутньо котиться:

„Ми поляжем, щоб волю, і славу, і честь,

Рідний краю, здобути тобі“...

Під важкими мурами університету—хлопчаки. На оберемках пачки газет. Задихаючись, намагаються перекричати гомони вулиць.—

„Бурхливе засідання Національної Ради!“—„Відкриття національного військового з'їзду!“—„Селяне й робітники за незалежність!“—кричить один, вимахуючи в повітрі свіжим числом „Робітничого Листка“.

„Новая авантюра Національної Ради!“—„Запещеніє малорусскаго войсковаго с'їзда!“—„Револуція в опасности!“—галасує другий, пропонуючи свіже число відомої погромної газети.

Лісчук завернув до хлопчаків за Газетою, але в той час із-за рогу вулиці висунула величезна юрба й потягла його за собою. Якийсь час намагався вибратися з неї, але коли тільки вивольявся з одного ряду, як зразу ж надходив другий, за другим—третій і так без кінця й краю, що нарешті зломиле його опір і заставило злитися з незвідомими.

— А ви, товаришу поручнику, дарма тільки пручаетесь!...—повчаючим тоном говорило кирпате лице, ні на один крок не відступаючи від нього.

— Та я хотів би десь спочити трохи, а потім уже!...—відзивався Лісчук.—То ж ще не вмивався навіть...

— Яке там умивання тепер?!...—насміхається кирпате лице.—Хіба ви не бачите, як народ радіє?..

— Бачу, бачу!..—як кризь сон говорив Лісчук, а в самого серце дрижало, щось розпірало груди, щось могутнє й веселе охоплювало всю його істоту і провадило туди, де гордо пишався високий білий будинок, на шкляній бані якого розвертався знайомий прапор. На прапорі тим щось написано, але що саме,—годі зрозуміти... Одначе, він таки пробує розібрати написане, хоч уже й так догадується про його зміст... Та дарма!—Вітер, що в горі гуляє, раз у раз заграє з прапором і підносить його аж до неба, так, що на землі з усього написаного видно лише одне слово—„Хай!“...

— Хай живе Рада!—крикнуло в передніх рядах.

— Хай живуть Всевладні Збори!—озвалося в задніх.

— Самостійна Республіка! Республіка!—кричав хтось над самим його вухом.

Наче електрична іскра пробігла по його спині, і він, не тямлячи себе, скинув свого кострубатого картуза і щось своє закричав... Кричав довго, захоплено й радісно, як ніколи в своєму життю, а коли до нього протиснувся якийсь жвавий юнак в офіційським мундурі і сміючись спитався—чого він так кричить, то він, замість відповіді на питання, схопив юнака за руку і скрикнув:

— Доброго здоров'я!

Юнак засміявся:

— Як бачу, Олельку, так ти не визнаєш мене!

— Миколько!—скрикнув і кинувся юнакові на груди.—Яки-

рами і звідки?

— З Румунського Фронту. Просто із самісіньких Яс!—сказав Миколка.—Як зачув, що тут воля, так і втік. Ось уже другий тиждень минає, як я у Києві...

— Ну, а як же твої пензлі?—всміхнувся Лісчук.—То ж скільки вже часу, а ти ніяких однак...

— Нічого! Наразі відпочиваю, але незабаром за карикатури візьмуся. А ти як?

— Я також нічого... Тільки в мене записна книжка повна...

— Е, що таке записна книжка?—зареготався Миколка.—Ти скажи ліпше, до якої партії приписався?!

— Я весь час на фронті і ще не думав про це, але я і так революціонер!...

Миколка перебив його:

— Ну, гаразд! Про це ми вже потім, а тепер, скажи мені, чи ти бачився з нашими?

— Я щойно з двірця...

— Ах, так ти ще не був у „Лифляндці“?!

— А що то таке?

— Так ти навіть і не знаєш?!—дивувався Миколка.—Там уся наша братія збирається! От, ходім!..

— Ні, почекай! Я раніш мушу десь зголоситися!.. Я ж на з'їзд приїхав!..

— Тільки всього?!—незадоволено простягнув юнак.—Це, брате мій, чорт зна що!... Адже ж тепер уся наша братія стягається сюди, а ти...

Не скінчив і журно похитав головою.

— Та я охоче зістався б, тільки як?—промовив Лісчук. Адже ж моя частина на фронті...

— Дурнидзя!—упевнено сказав Миколка.—Що тобі та частина? Зоставайся як-небудь, тай годі!...

— А й справді! На якого дідька здався нам той фронт?—почулося з боку.

Обидва товариші глянули в бік і побачили кирпате лице. Воно прихильно всміхалося до них, наче до своїх старих і добрих приятелів.

— Що за тип такий?—спитався Миколка.

— Він також на з'їзд приїхав!—відповів Лісчук.

— Ну, так я не буду тебе затримувати!—раптом схопився Миколка.—Йди собі й зголошуйся, а вечером приходь до „Лифляндки“. Там вип'ємо по чарці, поговоримо, а зараз я мушу бігти...

— Почекай! схопив його Лісчук за руку,—Ти хоч скажи мені, де вона, ота „Лифляндка“?..

— По цій же вулиці, не доходячи до Золотих Воріт, праворуч. Там українська вивіска.—Відразу знайдеш!..

— Гаразд!—сказав Лісчук, стискаючи йому руку.

В той час на балконі білого будинку з'явився голова Національної Ради. Юрба захвилювалася, ахнула, застогнала, й повітря затряслося могутнім і безконечним—„Слава!..“ Лісчук випустив руку Миколки й подався наперед. Стало душно й тісно, а „слава“ все зростала, і, крім неї, вже не було чути ні одного слова. Дивлячися на невеличку постать кремезного дідка, лице якого так було йому знайоме з тих листівок, які він купляв колись у „Рідній Книгарні“, страшно захотілося стати до нього як найближче і крикнути йому щось таке приємне й радісне, як великоднє—„Христос Воскрес!“—але не знайшовся на щось подібне і крикнув те, що само собою вирвалося з грудей:

— Хай живе революція!—кричав він з усієї сили і його голос, як важкий камінь у безодні, безслідно гинув серед хвиль розбурханого моря людських голосів.

Аж ось, дідок вклонився і так же несподівано зник, як і з'явився.

Юрба, тихо стогнучи, помалу заворушилася і стала розходитися.

— Пора і нам, товаришу поручнику!—стомено промовило кирпате лице.

— Ах, ви все ще тут?—повернувся він.—Ну, так що ж? Ходім...

Вже на мармурових східцях білого будинку зупинився і раптом згадав оте гідке насікоме, через яке сталося знайомство з оцим чудним кирпатим лицем. Глянув на нього, а воно підвелось до неба, наче молитись.

— Скільки голубів!..—шепче про себе мрійливо.

Тоді він також підвів голову до неба і побачив, як у прозорій блакиті тремтіло безліч білих голубиних крил, і відчув у серці незвичкий спокій.

II.

— Предки! Предки кличуть із могил, аби ми знищили старе ярмо неволі!—гаряче кликав зі сцени дебелий військовий.

— Міханош промовляє!..—шептались на гальорці якісь цівільні.

— А як же з революцією?—кричав хтось із партеру.—Адже ж революція не від нас пішла?!

— Брехня! Всі ми революціонери! Патенту на революцію ніхто не брав, і вона саме починається!..—відзивалося в льожах.

Коло стола в глибині сцени невеличкий, з блідим і голеним лицем добродій намагався перекричати:

— Помірковано, розсудливо треба, інакше я зрікаюся керувати зборами!..

— Президію треба вибрати! Президію!—відкликалося звідусіль.

На сцену вибіг якийсь цивільний. Задихаючись, тремтючим голосом кинув на залю:

— Комендант московської залози міста Генерал Обручов хоче розігнати наш з'їзд!.. Панове й товариші! Що робити? Національна Рада просить у вас поради!

Раптом на стільці першого ряду підвелася шинеля. Підняла в гору обидві руки й закричала:

— Коли вони нас не визнають, то ми їх і слухати не будем! Коли Національна Рада просить у нас поради, то ми вже порадимо! Коли мої товариші посилали мене сюди, то наказали, аби без Самостійности і не вертався! Я, товариші, пропоную збройною силою доказати своє право!

— Слава!—заревла зала.

Шинеля зніжковіла й тихо присіла. Лісчук дивився і очам своїм не вірив.

— Невже це кирпате лице так промовляло?—задавав собі питання.

— Як ваше прізвисько, товаришу?—звернувся до кирпатого лица голений добродій зі сцени.

Шинеля підвелася знову й відповіла:

— Рядовий 130 Херсонського полку Терешко Дацюк!

— Товариші!—повернувся голений добродій до залі.—Пропоную товариша Дацюка обрати до президії.

Зала знов загомонила й гомін той чим далі, тим усе зростав.

Сидячи аж у верхній льожі, Лісчук почув якийсь дивний шум у голові, як то буває з чаду, або з важкого похмілля.

— Ось вона, революція! Ось, як вона шумить!..-думав про себе.

— Предки! Предки кличуть із могили!.. бренило в ушах.

Хитаючись, як п'яний, устав і вийшов у якийсь темний коритар. В кінці коритаря ясніла якась світляна смуга. Пішов до неї і вийшов на балькон. Глянув навколо і здивувався.—Внизу освітлене ліхтарнями місто, а вгорі зоряне небо. В бурхливому гомоні вулиць ясно чулися звуки Марсельези.

— Ось вона, революція! Ось, як вона шумить!—знову з'явилася думка.

— Слава!... вирвалося з душною залі театру.

А внизу схвильовані юрби, і хтось розхристаний кричить чужою мовою:

— Что? Отделяться вздумали?! А кто же ету самую революцію сделал?! Кто вам свободу дал, как не ми?! Неужто за всьо забили?! Как же ето так?... В одной тюрме сиділі, на одном фронте воевали, а теперіча что?!

— Тюрма ваша і фронт ваші.. Тіштеся собі своїм добром, а революцію вільно кождому робити!—відповідав звідкись дзвінкий український голос.

— Ето нож в спіну революції!—відзивається на те вулиця.

— Геть звідси, заволоки!—не здавався український голос.— Тут і без Гриця вода освятиться! Досить вам дурити нас своїми лаптями та самоварами!...

— А Морозовское полотно разве нічого не стоїт?!...

— Хватить для нас і свого...

— Слава!..—знову виривається із залі, і Лісчук ясно чує, як хтось на вулиці злобно скрегоче зубами і шипить:

— Изменникі!..

Роздimalося серце, підносилися груди і стискалися кулаки. Несвідомо цідив крізь зуби:

— І ото що б я тепер вертався до них знову!..

Встав і, обершись об поруччя балькону, витягнувся до неба. Слухав шуму великого міста і чув якийсь дивний гомін у своїй душі. Раптом вийняв свого заяложеного військового записника і став швидко записувати:

„Буде свято: обновиться світ!
Буде буря: розваляться вежі!
Встане сила, спаде важкий гніт,
І раби знищать предківські межі,
Будуть волі співати привіт
В білосніжній, в рочистій одежі“...

— Гі-гі-гі!..—пронизливо заверещала на Дніпрі корабельна сирена. Безсило опустив руки й замислився. Думав про те нове чудо, яке тільки що сталося з ним. Три роки, як ні одного писаного рядка, а тут враз, так просто і легко. Глянув на записане і відчув на своїх очах щось тремтуче і тепле.—Невже ж я плачу?—подумав і озирнувся навколо себе. Нігде нічого, крім огнів міста і зірок небесних. Зворушений до глибини душі тим, що до нього вернулося його давнє натхнення,—те саме натхнення, яке було в нього ще тоді, як був простеньким земським служачим і не знав цієї сірої шинелі зі золотими палетами,—сказав собі твердо: „Тут мое місце і тільки тут! Останнім писарчуком буду в Раді, аби тільки бачити Велике Місто і жити його буйним життям...“

І тут же нова і цілком несподівана думка...

— А кирпате лице в президію попало!.. Напевно зостанеться... А як же я?.. Але в той же час друга думка докірливо зауважила:

— Як тобі не соромно? Тай президію давно вже обрано!..

— Боже!— промовив у голос.— Нащо мені здалася та президія?!. Адже ж мені зовсім мало треба!.. Буду агітатором, організатором, жовніром і всім, що тільки буде потрібне для справи!.. Все робитиму, аби тільки міг відчувати своє натхнення!.. То ж поет я?!

Підніс аж до самого лица записну книжку й жадібно вдивлявся в дрібненькі рядочки своєї нової пісні. Дивився, а серце бренило, а серце співало, і він дріжачою рукою знову взявся за оливоць. Рядки склалися сами собою.—

„Буде свято...—Горить моя кров...—
Кров червона скіпілась на ранах...—
То спливає від серця любов,
Що святою зробилась в кайданах—
Вона бачить ясну хоругву,
Що заблисла в сучасних туманах...“

— Слава!.. Сла-а-а-ва!..— вирвалося із залі на площу й широкими хвилями покотилося по ясно освітлених вулицях міста. Хтось незвично сильним голосом схвильовано крикнув:

— Громадяне! Радуйтеся, громадяне! Від нині сами будемо творити своє життя... Національна Рада...

Останні слова потонули в бурянім гомоні юрб, що облягали будинок театру.

Він поспішно сховав свою книжечку й побіг у залю. Біжучи темним коритарем, згадав за те, що він член з'їзду і мусив у цей час бути там, а не марити на самоті під зоряним небом. Чув, як його лице враз чогось запалало. При вході в залю зупинився і для чогось потер долонею лоба.

— Певно, червоний?..— подумав.

Взявся за клямку, але двері сами відчинилися, й проти нього покотилася сіра хвиля учасників і винуватців великого свята Відродження. Лице кожного ясне, а очі сипали іскрами. Підхопили його дужими плечами і винесли на вулицю.

Скрізь і всюди схвильовані юрби народу. Хтось десь промовляє. Хтось щось співає. Він ніяково розглядався, а його вухо де-кілька раз ловило оте чудне слово, що звучало загадково— „Від нині...“ і ніяк не міг його зрозуміти...

Почув себе наче зайвим і відійшов на бік, де росли вряд присадкуваті дерева. Свіже повітря і гострий аромат розквітлої акації дратуючо нагадав йому про його голод і про те, що він брудний і невмиваний, і що в цей час мав бути в „Лифляндці“, де на нього вже давно чекають.

Озирнувся навколо себе.

— Ах, та це ж та сама вулиця!— промовив сам до себе.

Сховав у кишеню записну книжку і швидко пішов у гору, в бік смутних Золотих Воріт.

III.

З верхнього вигляду звичайний собі «погребок», а в середині затишна реставраційка. Дві невеличкі кімнати були призначені для «спеціальних» гостей, а чимала загальна зала аж кишла ріжним народом. На стінах залі пишались поставлені господарем на жадання своїх гостей портрети Шевченка і Франка, а маленькі електричні лампочки були прибрані жовто-блакитними папіровими квітками.

Коли тільки увійшов у залю, то зразу ж відрізнив партійних від непартійних, як відрізняють цивільних від військових, бо в той час, як перші з піною біля вуст сперечалися між собою, то другі, сидячи за величезними кухлями пива, спокійно й весело розмовляли і світлими очами дивилися в лице кожної нової людини, що входила в залю, хочби та людина була їм цілком незнайомою.

Лісчук ніяково розглядався навколо себе: вже хотів було сісти коло першого вільного столика, але в той час підбіг до нього Миколка, схопив його за руку і потяг у куток до столу, за яким сиділо декілька, з голеними лицами, цивільних і військових молодиків.

— Чорт би тебе взяв!—говорив на ходу Миколка.—Чекаю і дочекатися не можу!..

— Та я, бач, щей не обідав!..—виправдувався Лісчук.

Миколка потяг його аж до самого стола і гукнув:

— Ось вам, товариші, поліський ведмідь! Знайомтеся!

— О, нарешті таки! Нарешті!—загули за столом.—Дуже приємно! Дуже приємно!..

Лісчук розгублено кланявся, тиснув простягнені руки і, взагалі, почував себе досить чудно і не зовсім вільно.

Стараючися бути делікатним, він усе ще стояв і розкланювався, аж заки йому не підсунули стільця і не посадили. Тоді тільки він розглянувся і побачив декілька знайомих лиць, з якими стрівався ще перед війною, коли бралися спільними силами видавати літературно-мистецького місячника.

— Та скинь бо ти, брате, оту московську шкіру!—сказав до нього Миколка і, не чекаючи на відповідь, взявся за ковчир його шинелі.

Він пригадав, що на ньому всього одна брудна „гимнастюрка“ й зачав було відмовлятися, але чуючи настирливі вимоги всього товариства,—встав і роздягся. І тільки тепер стало всім видно, наскільки його „гимнастюрка“ була недоладною серед

цих елегантних піджачних пар, білих ковнірців та барвистих краваток. Пригадав собі навіть огидне насікомє, і в його лице гарячим приском бризнула червона краска.

— Питимете щось?—почувся з боку жіночий голос.

Він наче крізь сон чув його і не звертав на те ніякої уваги.

— Тебе питають,—смикнув його за рукав Миколка.

Аж здригнувся:

— Мене?..

На нього цікаво дивилися з боку блакитні очі панночки-кельнерки.

Щось таке особливе, не то усміх, не то смуток, було на її очах.

— Питимете щось?—спиталася другий раз.

— Я раніш хотів би щось з'їсти...—тихо промовив він, не відриваючи від неї своїх очей.

Вийняла з кишені свого біленького фартушка маленьку картку і подала йому.

— Що то є?—спитався.

— Картка страв!—відповіла вона і для чогось нахилилася до нього.

Дивився в картку і не розумів нічого. Рука з карткою тремтіла, а очі, мимо всякого бажання з його боку, зверталися до неї, наче їх притягала якась таємнича сила.

— Чоловіче!—говорило щось в ньому.—Та ж це жінщина говорить з тобою! Жінщина, за якою ти тужив три роки на фронті!.. Та сама жінщина!.. Справжня жінщина!..

Але ж це всього тільки кельнерка?..—заперечувала друга думка.—Тільки кельнерка!..

А вона стояла поруч нього така цікава і така приаблива.

— Може біфштекс?—питалася, й нахилилася ще ближче, показуючи пальцем у картку.

— Та що там довго думати?..—голосно озвався давній його приятель маляр Судолом.

— Давайте сюди картку, і я для всіх замовлю!.. Сьогодні, товариші, я багач і фундую вам по самісінку завязку!..

— Як так? Як так?..—загули навколо стола.

— Дуже просто! Підписав з Хуторянською партією умову на 120 кольорових плякатів!.. Половину грошей наперед узяв!..—весело говорив маляр, беручи в руку картку.

На хвильку зупинився. Глянув у картку й умисно серйозним голосом спитався:

— Товариші! На перше Зося! Чи згодні?

— Згодні! Згодні!—Закричали всі за столом.

Лісчук мовчав.

— Чи всі згодні?—жартував Судолом далі, і його опекувато-кругле лице аж розпливалося від самозадоволення.

— Отакої!..—всміхалася панночка, все ще стоячи коло Лісчука.

— Чому ж ти, Олельку, нічого не кажеш?—звернувся до Лісчука Миколка.

Не кажу, бо панна Зося в картці не зазначена!—відповів він.

Кельнерка привітно подивилася на нього і блиснула разками міцних, білих зубів.

— Ви, певно, із села?—спитався він її несподівано.

Червоніючи відповіла:

— Еге ж...

— Звідки саме?

— З Полісся..

— Так ви моя землячка?...

— Ого? Так наш поліський ведмідь не такий уже й ведмідь!—загаласував Миколка.—Заки хто з вас устигне замовити собі Зосю, то він її раніш з розуму зведе...

— Е-е-е... як же так, товаришу?!—озвався Сухолом.—Зося мені належить і більш нікому!..

— Вільно вам казати...—всміхнулась дівчина.—Говоріть собі, а пая добродій все ж таки мій земляк...

— Ах, ось воно що?!—з робленим обуренням закричав Судолом.—Зося! Коли ви такі, так давайте нам свинячу печеню!.. Пива також давайте і то стільки, скільки влізе!..

— Браво! Браво!—озвалися товариші.—Не треба нам Зосі! Хай буде печеня свиняча!

—Мало печені!—кричав Миколка.—Для такого випадку, як зустріч з нашим милим ведмедем, варто було б і по чарочці!..

— Хоч по цілому кухлеві,—сказав на те Судолом.—Тільки... Тільки...

Зіщулив хитро очі й підморгнув до дівчини:

— Тільки, чи знайдеться там щось таке у вас?

— Чому ні?—відповіла.—Тільки пересядьте в другу кімнату, а я скажу господареві...

— Гаразд!—сказав Судолом.—Тоді ходім, Зосю, разом!

— Чого ж так?—спиталася дівчина.

— А того, щоб прислуговувати нам!—сказав він, устаючи від столу.

Через хвилину він вернувся від господаря.

— Готово, товариші! Гайда за мною!—гукнув.

Всі встали і пішли слідом за ним у другу кімнату, де вже стояв накритий стіл, коло якого клопоталася Зося. В кімнаті, крім них, сиділо ще двоє невідомих, які клялися один одному,

що не зрадять України і раз за разом цілувалися.

— Бачиш, як наші демократи ісповідують своє вірую,— промовив Миколка.

— Хто ж це є?—спитав Олелько.—

— Голова Цека селянської організації „Знайсело“— Степанчук і його заступник— Цибуленко... Як хочеш, то познайомлю?..

— Не треба!..— поморщився Лісчук.

Розмістилися навколо стола, і Судолом запропонував негайно перечислити себе, „щоб потім при рахункові не було непорозуміння“...

Виявилось, що в компанію входило, крім самого фундатора вечері, цілих шість чоловіка, з яких майже ні один чоловік не був звичайним: все це були надійні поети, письменники й малярі, ліві напрямки яких так імпонували всім революціонерам, а в тім і більшості членів Національної Ради. Майже всі вони були між собою приятелями, не дивлячись на те, що кождий з них мав свою «власну течію» і уявляв найгострішу індивідуальність. Одначе, всі вони, не виключаючи самого крайнього футуриста Йвань Сомченка, що написав нікому незрозумілу новість «Черезом по землі», і кінчаючи правим малярем— декадентом Миколкою Кажаном, що славився своїми влучними карикатурами провідників соціялистичних партій, були одним тілом і одним духом. І як хто й počував себе тут не зовсім «певно», так це один тільки Лісчук, який ніяк не міг позбутися своєї «фронтаної» незручності і все думав про те, як саме має себе тримати, щоб це зробило відповідне вражіння на представників нового мистецтва молодого столиці відродженої України. З усіх, що сиділи в товариському колі, він знав особисто лише самого фундатора вечері маляра Судолома, одного символиста, одного футуриста і Миколку. З ними він стрівався ще перед війною, коли марилося світлими днями сучасного... Решта, якийсь сутуловатий добродій з приплесканим носом, білявий студентик університету і невеличкий патлатий добродій були незнайомі, бо виринули вже в часи революції, а через те й трималися якось особливо гордо й незалежно, наче від них залежала вся революція, як видалося йому з першого знайомства. До Лісчука ставилися прихильно, як до автора новель „Загаслі Зорі“, але коли він що небудь говорив, то вони ніяково всміхалися й цідили крізь зуби одне слово:

— Це досить цікаве, але...

Книжка Лісчука „Загаслі Зорі“ в свій час досить прихильно була стрінута відомим старим критиком Яремовим, а через те молодики хоч і називали його „гопачним“, але в дійсності числилися з ним і в глибині душі боялися його. Тепер же, як

видно, присутність Лісчука навіть імпонувала їм і, поза звичайною товариською фамільярністю, кождий з них поодинці старався виявити до нього особливу прихильність. Цим можна було з'ясувати те, що першу чарку налили йому.

— А ну-но, гостю наш, починайте!—сказав до нього Миколка.

— Я думав, що це справа когось іншого!—відповів він.— Я тут бачу стільки нових знаменитостей.

— Без іронії, товаришу! Без іронії!—озвався на те футурист.— Пийте скорше! Що там!..

Лісчук взяв чарку й вихилив.

— Товариш Оделько по фронтовому!—сказав для чогось Миколка.

І коли Лісчук ставив на стіл порожню чарку, то помітив на собі ехидний погляд футуриста, який у той же час чогось закашлявся і простягнув:

— Т...т...так...

— Щось воно не все гаразд,—подумав Лісчук і зразу ж зрозумів усе, як тільки заговорив фундатор вечери.

— Я, любі товариші, п'ю за смерть шаблону й трафарету!—виголосив він урочисто, підіймаючи в гору чарку.

Всі піднялися з місць і зачали шумно чаркуватися. Він також підвіся, але його чарка була порожня. Почув себе ніяково і радий був провалитися крізь землю. Тим часом висловлювалися побажання.

— Хай загаснуть очі зорі й зорі очі!—вигукнув білявий студентик, який весь час ховався за плечі знайомого символиста.

— На бік, у кого биті карти!—підхопив сутуловатий добродій з надзвичайною гуцульською вимовою.

В цей час Лісчук відчув, як його зігріла перша чарка, і, не довго думаючи, налив собі другу й виголосив:

„Вперед і вперед без вагання,

Шляхів не злічити в борні!“—

— Знаменито!—скрикнув фундатор вечери.

— Чудово!—захоплено сказав їструнко-чорнявий символист.

— Т... так...—загадково процідив крізь зуби футурист.

Після цього церемонія з виголосуванням тостів скінчилася, й стали їсти й пити так, як кому подобалося, а при тому розв'язалися язики й розпочалися гарячі суперечки.

— Давно вже час викинути на смітник усіх отих патентованих представників нашої плаксивої поезії!—кричав футурист.— Революція вимагає чогось іншого, і ми його мусимо знайти!

— Одначе ти його не дуже-то шукаєш?—закинув йому Миколка.— Поки що, то ти твориш „Черевом по землі“, а плаксиві поети перекладають Марсельезу...

— Дурниця яка!—аж червонів футурист.—То ж вони на те тільки й здатні, щоб перекладати... Свого вони ніколи не мали...

— Це правда!—озвався чорнявий символіст.—Свого вони нічого вже не дадуть. Революція для них—це лише щасливий випадок зайвий раз підкреслити свої заслуги на полі гопачного мистецтва! Бачили б ви тільки, з якими очима виходить тепер на свою сцену власник «Єдиного театру»... Він певний в тому, що революція повстала тільки завдяки його невмирущим гопакам...

— Мені здається, що це трохи не так!—схопився маляр Судолом.—Учора я сам говорив з ним на тему революції, і він сказав, що вона повстала з народу...

— Хе-хе-хе!..—засміявся символіст.—Знав, бестія, що сказати!.. А чому ти не спитався його, що саме називає він народом? Треба знати, що в розумінню таких панів, народ не що інше, як вони самі, бо то тільки вони носять вишиті сорочки із жовто-блакитною застіжкою, сірі баранячі шапки, чоботи й інші ознаки рідної етнографії. Оце й увесь їх духовий багаж, з яким вони прийшли до революції і з яким засіли в Національній Раді. Перебуваючи в царстві мрій, бояться всього сучасного, за яке в той же час беруться всякі приبلуди, які тільки мають до цього охоту. Чулисте вже, що начальник московської залози міста, котрий щей досі не визнає влади Ради, пробував розігнати з'їзд військових?..

—Так, він хотів, але не зумів!—сказав Лісчук.—Мені здається, панове, що ви занадто гострі й вузькі в своїх осудах! Мені здається, що ви обезцінюєте власне і перецінюєте чуже!

— Хай і так, але зате, це не трафаретно!—скрикнув символіст ображено.—Коли начальник залози і не зумів здійснити своєї погрози, так зовсім не через якийсь там авторитет Ради, а виключно через те, що перед ним став військовий з'їзд, чисто революційне з'явище!.. І як би не це з'явище, то факт існування Ради легко міг би перестати бути ним... Наразі, поки що, сталося інакше, і завтра вранці Рада проголошує свій перший універсал до всього українського народу...

— Неправда!—гаряче озвався Миколка.—Універсал Ради складений тиждень тому, і до цього в головній мірі спричинилася селянська організація „Знайсело“, з представників якої складається більшість Ради.

— Я не розумію, товариші!—підвівся з місця сугуловатий добродій.—Чи в нас товариська вечеря, чи вулишний мітужок? Здається, що в нас досить є своїх справ, які потребують чимало енергії для постановки їх на певний ґрунт. От сидимо собі товариством, і це—найбільше щастя... Ще не так давно, ми були

розкидані по світу за тисячі миль один від одного, а тепер сидимо за одним столом з одним бажанням і пориванням, яке легко не можемо виявити...

— Як-то так?!— зхвилювався символіст.— Ніхто про це не забуває! Тільки вся справа в тому, що ми ще не спізналися настільки, щоб могли так просто розуміти один одного. Передовсім мусимо означити свої мистецькі позиції, з'ясувати свої ідейні змагання, а потому—спільність і діло...

— Мені здається, що передовсім акція,—перебив Миколка. Мистецькі позиції і ідейні змагання,—річі, котрі з'ясовуються тільки творчою акцією суб'єкта, а ніяк не навпаки. Вся справа в тому, в якій площині буде розвиватися ця акція. Сучасний мистець не може бути метафізиком, не може відлавитись чомусь омріяному, як то робили наші попередники і вчителі, а в тім і власник „Єдиного Театру“. Ми мусимо йти поруч загального поступу і відповідати всім його вимогам. Так думаю я, а інші можуть думати так, як того вимагатимуть умовини їх особистого життя. Одначе, це не значить, що ми, яко мистці, повинні дивитися один на другого з погляду власного інтересу. Навпаки! Ми мусимо стати новими масонами і виробити для себе загальні правила товариської солідарности і так творити своє. Тільки задля цього нам необхідно де-чого зріктися, де-чим поступитися і взагалі піти на де-які компроміси...

— Я проти всяких компромісів!—закричав, уже цілком п'яний, білявий студентик.—Револуція компромісів не терпить! Але я цілком згоджуюсь з тим, щоб ми ґрунтовно змінили свої погляди на мистецтво. Я вже якось пропонував вважати поезію також ремеслом, але дарма... З мене тільки сміялися!.. А тим часом я певний того, що коли буде прийнятий такий погляд на поезію, то не пройде й року, як у нас з'явиться масовий тип фахового поета, що й буде початком нової доби в нашій літературі.

— Так, це має свою рацію!—зоговорив і символіст.—Але не треба забувати того, що всі ми й по цей день знаходимося в матеріальній і моральній залежності від зовнішніх чинників. Передовсім політичні партії! Ми призвичаїлися вважати себе незалежними, а тим часом справа стоїть зовсім інакше... Кожний із нас, так чи інакше, спочуває якійсь політичній партії, спмагає їй своєю творчістю і, взагалі, знаходиться на службі... Уявім собі, що партія роздроблюється й гине, що тоді може статися з тим мистцем, котрий повірив її ідеології?..

— Що до нас,—озвався футурист,—то ми, футуристи, можемо скрізь почувати себе на своєму місці, де лише можемо руйнувати! Ми творимо свою руїну в ім'я того, що дадуть інші. Тому нам усе однакове, і тому я з однаковим захопленням можу

писати поему про чорний терор, як і про червону революцію. Наші лірики звичайні! Кажемо про кохання звичайними словами, без усяких: «В його руді її рука, а в грудях сперся дух»... Раз уже той дух сперся, так і буде перти, як з усякої добірної худоби з інстинктами, а коли хочеш зробити так, щоб це не дуже разило, то говори лише натяками своїх почувань і цього буде досить...

— А ну, скажи нам що-небудь про Зося!—раптом засміявся маляр.—Вона ж у своїм білім фартушку справжня па-штушка!

Футурист налив повну чарку, підвівся трохи і виголосив:

„Смутовляйтесь поміж чарками,
То я за Зося п'ю!“...

— Знаменито! Знаменито!—заплескали в долоні.—Хай і Зося вип'є!—

— Хай вип'є!..

Миколка налив їй першу, яка стояла коло нього, шклянку якогось вина і став умовляти, аби випила.

— Я сама не можу!—відмовлялась вона.—Сама не можу...

— Ну, так тоді ми всі вип'єм!—кричав захоплено Миколка.—Всі вип'єм, аби тільки Зося пила!..

Налили чарки і стали пити. Кождий старався щось сказати, від чого Зося почервоніла й соромливо опускала до долу очі. Одначе, це нікого не зупиняло в буряній красномовності. Лісчук пив мало, як мало і говорив, а тому здавався серед усіх найбільш поважним, що невідомо через що саме подобалось Зосі, і вона весь час крутилася коло нього, розповідаючи йому свої „секрети“...

— Тут один з панів закохався в мене,—говорила вона йому.—Намовляв, щоб коханкою стала. Обіцався дати наперед сто тисяч і дві шовкові сукні!..

— Ну й що?—питався глухим голосом Лісчук.—Хиба вам цього було замало?..

— Ні!—відповідала вона.—Цього було навіть забагато, але я не така, щоб... не така, щоб за гроші!..

— Пийте, Зося!—нагло перебивали їм розмову.

Зося, так же нагло вихилила чарку і, кокетуючи на всі боки своїми чудовими синіми очима, весело заливалася дзвінким сміхом. З кожною такою чаркою вона все більше і більше п'яніла і все ближче схилялася до Лісчука, а він, слухаючи її дальших оповідань про недалих коханців, скоса позирав на її нижню шийку з двома разками фальшивих коралів, на повні груди, що так драстично визирали через верх білої муслінової блюзки і почував у висках якийсь дивний стукіт, як то бувало з ним часами на фронті, коли зачиналася гарматна стрілянина...

— Здичавів я на тім фронті, чи може хвороба яка?—думав про себе і, надаючи собі ні найменшої справи з того, що робить, починав палко цілувати її руки...

— Я ж не попадаю!—сміялася вона, а разом з нею сміялися всі інші, і той сміх здавався йому чужим і далеким, як чужим і далеким був гарматний гук, що стояв у його вухах.

— Мали одну жінчину, так і ту поліський ведмідь забрав!—з якимсь дивним роздратованням кричав маляр Судолом.

— Дурниця!—озивався Миколка.—Ми собі ліпшу знайдем, а йому з фронту і така здається!..

Зося в цей час шептала:

— Вони зненавидять вас за мене, але я вас люблю...

— Товариші!—Ви нічого не маєте проти вивласнення панни Зосі?—жартома питався він.

— Маємо відро вина випити!—регочучись, відповідали.

— Але ж я, товариші, поки що цілком безгрішний!—говорив він їм.

Миколка дивився їм просто в очі, і, плутаючи п'яним язиком, казав:

— Ти завтра ж можеш мати гроші.. Завтра, не далі...

— Як так?—питався Лісчук, не випускаючи зі своїх рук руку Зосі.

— Так, як і ми всі!..—казав Миколка тим же тоном.—До партії якоїсь підійди... Партія дасть...

— Якої?..!—Ти ж знаєш, що я хоч і революціонер, але безпартійний!..

— І чудово!..—Ліпше й не треба... Ти бачив отих демократів, що сиділи й цілувалися...

— Ну, так що?—питався Лісчук і в той же час старався не пропустити того, що говорила Зося:

— Для того, щоб добре жити, треба всього лише трошки грошей і трошки кохання...—шептала йому на вухо.

— Я познайомлю тебе з ними, а вони вже дадуть тобі щось...—казав Миколка.

— Дуже буду радий!—хитав Лісчук головою.—Мені зовсім небагато треба... Мені лише жити тут і мати можливість творити.

— Матимеш! Усе матимеш!—запевняв Миколка.—Тільки так, як я тобі кажу! З партією...

— Затанцюйте, панове!..—вирвався чийсь голос з гомону піднесеної розмови.

— Канкан! канкан!—загаласували інші.

— Я пропоную дати один одному по морді і так розійтися по своїх домівках...—казав футурист ледачо якось.

— Дурень ти, хоч і футурист!—відізвався на то Судолом.
Ми мусимо життя пізнати до дна...

— Правильно! А тому, товариші, гайда на Васильківську до дівчат,— закричав на все горло символіст.— Знаєте, щоб не було так, як наш поет сказав:

„Червоне світло палахтіло,
Рояль розбитий щось ридав“...

Підморгнув до Лісчука:

— Це, здається, з ваших поез?.. Нам треба було б на бру-дершафт випити... Люблю вас...

— І нам також треба...—шептала Зося.—Тільки ви не йдіть за ними... Ви зостаньтеся...

— Я зостануся,—пошепки відповідав їй,—тільки я не ма-тиму де ночувати...

— Як так?—питалася.

— Я тільки що приїхав і не мав часу розглянутися...

— А, так?!—здивувалася вона.—А я думала, що ви з пер-шого національного полку...

— Ні, я з фронту...

— Тому-то ви й такий!..

Не скінчила і встала від нього. Він ніяково зробив рух рукою, бажаючи затримати її коло себе, але вона, вже з цілком фаховим виглядом, стояла коло Судолома і робила обрахунок за вечерю. Підійшов Миколка і швидко зашептав:

— Ключе! Демократи ще тут!.. П'яні, як шевці, але ще го-ворять і де-що розуміють... Ходім до них на хвилинку!

Взяв його під руку і повів у куток. Там за невеличким столиком, на якому пишалася пляшка чогось зеленого, сиділи обидва демократи: один високий, чорний і сухорлявий, з довги-ми вусами і у вишиваній сорочці, а другий—низенький, з хин-ськими рисами лица, нагадував приказчика з маґазину предметів першої необхідности.

— Кажу, що як тільки з'явиться отой універсал, то тут їм і каюк!..—говорив високий до низенького, а той журно хитав головою і важко зітхав.

Миколка підвів до них Лісчука і промовив:

— Знайомтеся! Це мій приятель, відомий письменник Лісчук.

— Та чули, вже, чули!—промовив високий.—Я Степанчук називаюся.

— Дуже приємно!—підвівся з місця низенький.—Мене Ци-буленком прозивають...

Миколка і Лісчук сіли проти них і обидва почули себе, ні-яково, коли демократи знову стали цілуватися.

— Перепрашаю!—озвався Миколка.—Ми, властиво, з ма-ленькою справою до Вас...

Демократи розняли свої обійми й один з них, властиво ви-

сокий і чорний, що казав „чули“,—здивовано повернувся до них:
— Яка там у цей час може бути справа? Справа в день робиться, а не тепер.

Відкинувся на спинку стільця гикнув і раптом, що-сили вдарив кулаком по столу.

— Тепер, трясця його матері, самі творитимем своє життя!..

— Це ви про універсал, чи що?—услесливо спитався Миколка.

— А то ж про якого чорта,—визвірився до нього демократ.—Хай знають, сучі сини, що наша селянська організація все може!.. Недаремне ж вона налічує вісімдесят тисяч організованих господарів, а всього нас на Україні без малого сорок мільйонів!.. Військовий з'їзд нам усе допоміг зробити!..

— Властиво,—перебив його Миколка,—товариш Лісчук є членом того з'їзду.

— Ви член військового з'їзду?—в один голос спиталися Лісчука обидва демократи.

— Так!—відповів Лісчук.—Я приїхав на з'їзд, як представник українських військових організацій Північного фронту.

— Ну, так поцілуймося!—сказали на те обидва, встаючи з місця.—Ми, представники організованого селянства, повинні йти плече в плече з представниками організованого війська. Ми завжди повинні пам'ятати, що тільки ми сила і тільки ми дамо всьому лад і порядок!..

— Так, так,—сказав на те Лісчук.—Всім по сім, тай годі!..

— Гей, добре сказано! Далєбі, що добре!—стукали обидва кулаками по столу.

— Поцілуймося ж!

Лісчук не знав, як бути.

— Цілуйся!—штовхнув його під бік Миколка.—Ключе...

Витираючи вуса, обидва демократи полізли цілуватися. Лісчук по черзі підставляв щоку то одному, то другому, аж доки вони не стомилися і не попадали на свої стільці.

— Тепер по чарочці!—промовив високий.

Миколка підвівся і сказав:

— Як по чарочці, так і по чарочці, але швидче, бо ми дуже заклопотані! В мене лежить ще не скінчена робота, а товариш мій сплещиться, на якусь нараду...

— Серед ночі?!—підняв низенький брови.

— То ж з'їзд!—поважно відповів на те Миколка.

— А так!—хитнув головою високий.—З'їзд... Військо і народ, значиться...

— Цілком правдиво!—сказав Миколка.—Військо і народ—сила, але культура, це вже сила сил!.. Товариш Лісчук з глибо-

кого свого переконання хотів би попрацювати на користь вашої партії і просив мене познайомити з вами... Бачте, його перо за три роки так загострилося, що тільки держись...

— Диви ти!..—звернувся високий демократ до свого товариша.—Та ж це просто щастя!..

Повернувся до Лісчука:

— А ми саме задумуємо таку газету, щоби відразу всіх перемогла!.. Знаєте, наша організація не аби яка, а вісімдесят тисяч господарів і всі, як один чоловік, стоять за землю і волю, еге!..

— Я розумію!..—згідливо промовив Лісчук.

— Ну, коли розумієте, так будьте редактором!—закінчив демократ свою мову.

— Та я не зовсім вільний, щоб міг братися за таку відповідальну працю!—почав було Лісчук говорити, але Миколка перебив його.

— Властиво, товариш належить ще до військової частини на фронті, але він напевно буде вибраний членом військової Ради і тоді зможе прийняти Вашу пропозицію!..

— Так, я цілком зможу!..—запинаючись, промовив Лісчук.

— Ну, коли так, то заходьте завтра о 3-тій годині просто до Цека „Знайсела“ і тоді про все поговоримо, а тепер давайте ще по чарці!—весело сказав високий демократ, беручись за пляшку.

— Канкан! Канкан!—кричав хтось поза плечима Лісчука.

— Ні, гопака!—Давайте гопака!—раптом схопився демократ, кидаючи на стіл пляшку.

— Ні, канкан! Канкан!—кричали поети.

— Ні, гопака! Гопака!—надривалися обидва демократи.

— Геть старе! Хай живе нове!—вигукував студентик.

— Панове! Я вас дуже прошу! Дуже прошу!—крутився між усіма господар.

Зося стояла коло дверей, готова кожду хвилину вискочити за них. Лице її було бліде, як папір, а очі злякано й здивовано озиралися по кімнаті. Лісчук побачив її і підійшов до неї.

— Ви злякалися?—спитався її.

— В нас такого ще не було ніколи!..—відповіла тихо.

— Не бійтеся!—сказав він.—Вони зараз цілуватися будуть, бо це ж не звичайні собі!..

— Лійше вони йшли б собі!.. То ж друга година ночі!..—промовила вона.

— Друга година?—перепитав він.—Так скоро?

Вона мовчки хитнула головою і враз засміялася.

— Чого ви?—здивовано спитався він.

— Та вони й справді вже цілуються!—показала рукою

вглиб кімнати.

Обидва демократи з розставленими руками обходили всіх поетів і цілувалися.

— Культура і народ!..—приказували.—Культура і народ!..

— Давно б уже такі.. Чудово!—задовольнено потирав руки господар.

Пообіймавшись, довгою низкою потяглися до виходу, а слідом за ними ішов господар і приказував:

— Час і спочити трохи!.. Час!..

Лісчук усё ще стояв коло Зосі і не знав, що робити—чи йти з ними, чи зостатися. Несподівано для самого себе, схопив її за руку і сказав:

— Я люблю вас, Зосю!

— Що ви?—шарпнулася від нього, але в той час у її очах з'явилось те саме, що так зворушувало його, коли вона говорила—„трошки кохання“...

Нагнувся й поцілував її просто в губи. Потім повернув і швидко вийшов на вулицю.

Наздогнав товаришів і разом з ними йшов сонно-пустельною вулицею, сам не знаючи—куди йде і чого йде, але йшов, і як крізь сон, чув голосні обіцянки обох демократів, що мали десь там прибрати вінками голови всіх „народних поетів“, як що вони будуть підтримувати вісьмидесятитисячну селянську організацію...

— А як же я?!.. Хто ж я такий?!..—думав він про себе йдучи позаду всіх.

Судолом йшов попереду і голосно командував:

— На Васильківську, товариші! На Васильківську!..

— Ради старатися!—кричав по московському футурист.

Лісчук згадував коротку мить свого натхнення, нескінченної поезії своєї і відчував якусь невимовно-дивну тугу в своїй стривоженій душі. Його руки й ноги були наче оловом налиті, тіло боліло від внутрішньої втоми, і йому хотілося втікти від них, щоб хоч на мить одну зостатися самому й зібратися з думками, але його тягли, і він ішов туди, куди йшли всі інші і де їх усіх чекало одне і те саме...

IV.

„Народня Доля“, як називалася газета Цека „Знайсела“, першим числом зробила надзвичайне вражіння. Зміст кожного нового числа був стільки цікавий, що її залюбки читали не тільки селяне, для яких вона головню призначалася, але й ро-

бітники, що вже мали власний орган. З успіхом газети зростала й ширилася популярність селянської організації „Знайсела“, Цека якої несподівано зажадав збільшення свого представництва у Національній Раді і прибрав до своїх рук майже всі урядові інституції на місцях. Проти цього завзято повстала Хуторянська партія, до якої належав і власник „Єдиного Театру“, але коли представники «Знайсела» загрозили виходом із Ради і створенням власного урядового центру,—хуторяне злякалися розбиття національних сил і погодилися на все, чого лише жадала селянська організація.

І в той же час стала почуватися якась непевність. Заплутаним клубком котилася вулицями міста гидка провокація, а слідом за нею снувалися партійні інтриги, що викликало непорозуміння навіть у самій Раді. Вуличні промовці все сміливіше показували пальцями на шклянну баню білого будинку Ради і все глосніше кричали про якусь «зраду революції». Це все неймовірно швидко передавалося в ряди молодого війська й непокоїло таких же молодих політичних проводирів, які вбачали в цьому всьому явну „небезпеку“ для революції.

Ця «небезпека» визирала за кожного рогу сонної вулиці і відчувалася у вранішньому повітрі, в якому, замість аромату цитрини, чувся прикрий дух «фронтівського» поту, а самі „фронтівки“ цілими юрбами тинялися коло вітрин магазинів. Особливо «тверезі» голови, до яких належала голова і власника „Єдиного Театру“, вбачали в цьому ознаки „руїни“ і жадали гетьманського ладу, а справжні революціонери знаходили подібні з'явища „цілком природними“ і, що було сили, агітували за „єдиний селянсько-робітничий фронт“ проти буржуазії і готувалися до скликання „Всевладних Зборів“, які обстоювала і „Народня Доля“.

Перо Лісчука, як гостра коса, нечутно стинала всякі заперечення політичних противників „Знайсела“ і з надзвичайним революційним захопленням говорило про організацію широких мас трудового селянства про з'єднаний селянсько-робітничий фронт, який мав забезпечити всі здобутки революції, а передовсім—державну незалежність.

Демократи, з якими Лісчук познайомився підчас першої товариської гулянки у „Лифляндці“, були звичайні собі містечкові кооператори, революційність яких часто сполучалася з мужицькою обережністю, що вони одначе замаскували „потребами“ організації і тим самим заспокоювали чуйність революційного сумління, яке часто заставляло його „бунтуватися“ проти тих „резолуцій“, що раз у раз приймав Цека „Знайсела“.

— Кожна справа вимагає грошей...—говорив один з демо-

кратів.

Цілком правдиво, товаришу!—згоджувалися з ним інші.

А Лісчук, слухаючи їх розмов, заздалегідь знав уже, що завтра „передовиця“ мусить бути про „скрутне матеріяльне положення єдиної селянської Газети“, а при тій нагоді мусить бути згадане те все, що коли-небудь одержали від Ради інші партії.

І, бувало часто, через якийсь час після такої „передовиці“, голова Цека чемно пропонував йому „стукнути по маленькій“, від чого він все ж таки не відмовлявся вже тільки через те, що це була єдина можливість відпочити від нагальної праці. Будучи зайнятий працею на протязі довгого літнього дня, вечером вертався додому таким стомленим, що не завжди мав змогу навідатися до «Лифляндки, де аж роїлося всякими політиками та мистцями. Товариші вже не раз нагадували йому про його «здичавіння», але він ніяк не міг визволитися від праці і чим далі, тим більше почував себе стомленим, хоч його бліде лице завжди було живим, а очі горіли отими чудними огниками, якими означаються очі кожного дійсного революціонера. Не для користі, а цілком відданно складав він свої пісні Революції і зовсім не думав про те, що скажуть про них його товариші новатори, цілком відаючи їх на суд тих вісьмидесяти тисяч господарів із „Знайсела“, які вже його знали й по своєму цінили.

Одного разу, коли він „нагвалт“ викінчував сатиристичного фельетона про власника „Єдиного Театру“, який у той час своїми безплатними виставами для „фронтників“ старався прихилити до хуторянської партії жовнірщину—прибіг задиханий Миколка.

— Ведмедю поліський!—крикнув він ще з порогу.—Як тільки можеш так сидіти?! Там усі ждуть і діждатися не можуть, а він сидить собі в цій демократичній норі та революціонізується!..

— В чому річ?—спокійно спитався він.

Миколка тільки руками розвів:

— Так ти цей досі не розумієш?! То ж твоя черга!..

— Яка черга?—спитався він знову.

— Як то яка?! здивувався Миколка.—Аджеж, надіюся, ти не забув того, що за тобою числиться одна товариська вечеря?

— Ах, ось воно що?!—схопився Лісчук.—А я й справді забувся якимсь...

— Ну, от, бачиш!—згідливо й задовольнено сказав Миколка.—Значиться, сьогодні вечером ти будеш у „Лифляндці“, де застанеш усіх нас...

Лісчук замислився над тим, як бути, але через хвилину сказав:

— Я з великою охотою, лише ненадовго, бо часу вільного не маю... Знаєш, я сьогодні надзвичайне число випускаю...

Мушу власника „Єдиного Театру“ взяти в шори...

— Це нас не обходить!—сказав на те Миколка.—Нас може цікавити лише те, що твориться для мистецтва... Наразі ми стоїмо перед фактом саботажу одного з членів нашої богеми і мусимо якось поладнати з цим.

Лісчук засміявся:

— Ах, ось як?!—Ну, тоді так і знайте, що член богеми знищить богему!

— Яким чином?!—здивовано повів бровами Миколка.

— Найбільше звичайним!—сміявся Лісчук далі.—Заллю її морем горілки, тай усе!..

— Ну, коли так, то це ще нічого!—засміявся й Миколка.—Таких кар тільки подавай!..

— Вечером станеться це!..—жартливо-урочистим голосом промовив Лісчук.—Тепер же я мушу бути „самим собою“..

Показав рукою на нескінченного фельетона і додав:

— Мушу негайно скінчити...!

Миколка нагнувся над невеличким аркушиком паперу і з надзвичайною цікавістю, перечитував нашвидку написані дрібні рядочки. Через хвилину він підвівся і, чудно всміхаючись, сказав:

— А, знаєш, я не сподівався, що ти такий гостроязкий! Мені здається, що з тебе був би не аби який сатирик, як би так ти серйозно віддався сатирі!.. До речі! Сьогодні буде обговорюватися справа видання сатирично-гумористичного двотижневика. Вже навіть через це одно мусиш бути у «Лифляндці»... А поки-м що, кінчай собі свого фельетона...

Вже в дверях Миколка зупинився на хвилину і кинув:

— Зося тебе також чекає!..

— Зося?!—скрикнув Лісчук з несподіванки і в той же час почув, як його лице чогось запалало.

— Так, Зося!—ще раз сказав Миколка.—Вона весь час питає за тобою!

— Питає?—підвівся Лісчук зі стільця і знову відчув щось гаряче, але вже не в лиці, а десь у грудях, коло серця наче.

— Вона, здається мені, закохана в тебе!—сказав Миколка, виходячи з кімнати.

І коли тільки, Лісчук остався самотою, як ураз у його голові зникли всі попередні думки, і він відчув, як його груди переповнилися незрозумілим чуттям, котре цілком захопило його й закрутило в хаосі тих думок, з якими даремне силкувався зв'язати бодай пару фраз, так потрібних для скінчення фельетона. Напружуючи всю силу своєї волі, в десятий раз писав і закреслював одне й те саме речення, яке мало бути кінцевим акордом його немклосоердної сатири, а перед очима весь час стояла пів-

забута Зося, якою вона була тоді, коли говорила: „трошки грошей, трошки кохання“...

Тремтючою рукою закінчив якимось останній рядок сатири і вставши від стола, підійшов до дзеркала, що висіло в кутку кімнати. Дивився в дзеркало здивованими очима, наче перший раз бачив себе таким. Це бліде лице і племінні очі революціонера так негармонізували з тими почуваннями, що розпірали його груди і якоюсь незрозуміло-солодкою тугою ворухили його серце.

— А до „Лифляндки“ все ж таки піти мушу...—думав про себе.

Сонце тільки що схилилося на захід, і його червоні промінні злотними гадюками плазували по паркетній підлозі редакції селянської Газети, а він, сам дитина села, все ще стояв перед дзеркалом і думав цікаві думи про те, —чи йти слідом своїх товаришів мистців у задурливі мійські шиньки, чи йти безмірно важким шляхом Революції, де так багато несподіванок захоплення, радості і терпіння?..

Увійшов сторож Антін і ніяково затоптався коло порога.

— Що скажете, Антоне?—спитався його, повертаючись від дзеркала.

— З друкарні за матеріалом питають,—відповів той.

— Гаразд!—сказав до Антона.— Скажіть там, що я сам буду в друкарні.

Кинувся до стола, нашвидку склав до теки тільки що списані аркушки паперу і вибіг із редакції.

Антін спробував було піти за ним, щоб попросити карбованця на випивку, але його вже й сліду не було видно.

— Такий блідий, а так ганяє!...—пробурчав незадовольнено сам до себе і так старанно причинив двері, що аж замки задзвеніли.

V.

Гойдаючись, як велетенські павуки, блідо блимали між дротами вуличні ліхтарні. Штовхаючи прохожих, Лісчук поспішався до «Лифляндки». Думав свої думи і, як крізь сон, чув вигуки газетчиків.

„Україна на дорозі Самостійности!“—кричав один.

„Національна Рада за землю і волю!“—підхоплював другий.

„Військо і селянство проти хutorянства!“—озивався третій.

Слухав цих «політичних новин», які ще годину тому були лише власністю його мозку, але тепер вони хвилювали величезний натовп великих мійських вулиць. Дивився в лица незнайомих і відчитував у них щось своє, те саме, що бачив на лицах рідних і чого не бачив у своїх товаришів по перу, які, закурманюючи себе алькоголем, так голосно говорили про свої надзвичайні призначення на землі...

— А Зося все ж таки між ними!—блиснула нагла думка, і він мимоволі здригнувся. Зупинився на хвилинку і глянув на небо. Зеленопромінний Сіріус дивився йому просто в очі, як і там на далекім фронті.

— А все ж таки вона з ними!—ще раз виринула та сама думка.

Звернув на другий пішеход, де привітливо ясніла велика пляма освітлених вікон „Лифляндки“.

Тільки прочинив двері, як відразу побачив Зося. Стояла коло буфета і щось гаряче пояснювала господареві. Побачивши його, зблідла на хвилинку, потім почервоніла і так підійшла до нього.

— Вони вже ждуть на вас!—сказала.

Кивнула головою в бік знайомої кімнати і швидко кудись подалася. Він помалу пішов між столиками, за якими сиділо багато цивільних і військових, партійних і безпартійних, знайомих і незнайомих, і всі вони з однаковою цікавістю дивилися в його лице, і разів зо два він ясно почув за собою стриманий шепіт: — „Так оце він такий?..“

Зрозумів, що цікавляться ним, і подумав, про те, що і справді варто було би показати себе перед богомою зовсім з іншого боку, а не так, як то було першої вечірки.

Підійшовши до дверей кімнати, де сиділи товариші, механічним рухом руки поправив тільки що купленого на Хрещатику модно-революційного кравата, смикнув за полу свого новісінького сурдута і сміливо постукав у двері. Замість відповіді двері відчинилися самі собою, і в мороці задимленої кімнати залунало голосне:

— А-а-а!.. А-а-а!.. Нарешті таки!..

Миколка взяв його під руку і зачав щось говорити про видання нечуваного в цілому світі гумористичного часопису „Чортополох“, інші ж чогось реготалися й удавали надмірно веселих.

— П'яні ви, чи що?—засміявся Лісчук.

— Ні, ми поки що тільки натхнені!—озвався стрункий символіст.

— П'яні будемо тоді, як Зося приїде!—загаласував маляр Судолом.

— Про Зося ви не дуже то!..—пожартував Лісчук.—Бо хто

знає, чи ще догодить вона вам?.. А от я так напевне введу вас з колії!..

Футурист раптово схопився з місця і схвилювано забігав по кімнаті.

— Не розумію, як так можна говорити?! Це нечуване зухвальство! Це чорт зна що! Це... це... це свинство гречкосійське!..

Що?!—повернувся до нього Лісчук, і в його голосі почулися ті грізні нотки, які не раз чули його підвладні на фронті підчас наступу.—Гречкосійська є тільки революція, а от свинство, товаришу, ріжне буває. Свинство часами сміє називати себе навіть мистецтвом!..

— На фронт розмови свої точити!—спалахнув футурист.

Лісчук почервонів і хотів щось сказати, але в той час заговорив сутуловатий поет:

— Товариші, увага! Бачу, що диференціяція зачинається скорше, ніж сама організація! Наскільки можна помітити, завжди вона виникає з ініціативи нашого футуриста, а тому давайте в імення єдності революційних сил вирічемося футуризму!..

— Як то так?!—закричав футурист.—То ж футуризм і є революційною силою, тільки ви не розумієте його, бо ще не доросли до того.

— Не розумію, товариші, які можуть бути дискусії без горілки?—заговорив Судолом.—Невже один футурист може стати на перешкоді певній революційній акції?!

— Звичайно, що ні! Звичайно!—заукали всі в один голос, тісно обступаючи Лісчука і намагаючись тим відтиснути футуриста на бік.

Лісчук почував себе ніяково вже тільки через те, що не бачив між ними ні одного такого, з яким можна було б знайти хоч яку-небудь духову спільність. Бачив випадкове зборище ріжно думаючих людей, єдиною метою яких була лише голосна слава „революційних“, або „сучасних“ поетів, що в дійсності нічого спільного з революцією не мало. І тут він як найгостріше відчув біль своєї самотності, як не відчував навіть у чотирьох стінах редакції «Народньої Долі», коли нашвидку писав злободенного фельетона.

— Завидують, чи нещвидять?—думав він про футуриста і в той же час з легенькою ухмилкою розмовляв з малярем Судоломом і відповідав на якісь незначні запитання символиста.

Взяв на столі картку страв і подав маляреві:

— Замовляйте, а я платитиму!—сказав.

Маляр постукав по столу.

Прибігла Зося. Глянула на всіх і звертаючись до Лісчука, спиталася:

— Що саме?

Лісчук, як зачарований, дивився в її блакитні очі і мовчав.

— Що саме?—спиталася вдруге, непомітно червоніючи чогось.

— Та вони закохані!—скрикнув Миколка і голосно засміявся.—Ну, за таку річ мусиш платити подвійну порцію!..

— Навіть потрійну!—засміявся Лісчук.—Замовляйте!..

Зося зробила стурбовано-заклопотане лице і стала записувати замовлення. Він дивився на її тоненькі пальчики, як вони зручно вправлялися з олівцем, і думав про те, що вони надто тонкі для дитини села, і дивувався зі своїх власних рук, таких незграбних і раз у раз червоних, що навіть звертало увагу інших. Згадав, як не так давно до редакції зайшла одна партійна панночка і, побачивши його руки, скрикнула:

— Що, у вас відморожені руки?!

Він їй збрехав для чогось. Сказав, що на фронті відморозив. Тоді вона стала давати поради, як саме лічитися. Він слухав, червонів і думав: „Має таке чуле серце, а сама така нечемна!..“

Чому саме здавалася вона нечемною,—він ще й досі не міг би сказати, але та неприємна незручність, яку він почував тоді, щей досі не покидала його, і він відчував її навіть тепер, дивлячись в ясно-прозорі очі панни Зосі.

— Мені тільки на барикадах місце...—снувалася якась дивна думка, але очі сами собою стежили за кожним рухом Зосі і задовольнено зупинилися на чарці чогось червоного, що поставив перед ним футурист.

— Я чоловік добрий і хочу помиритися!—говорив футурист до нього, простягаючи руку.—Ви мене, товаришу, не зрозуміли... Ви помилялися, і я помилявся...

— Цілком можливо!..—сказав йому на те Лісчук, беручи чарку.

— Не цілком можливо, а так воно є!—заперечив футурист.

Ви маєте свою рацію, а я свою... Тільки скажу вам, що ваші гречкосії ніколи нічого не дадуть вам!..

— Я й не хочу від них нічого!—сказав Лісчук.—Досить з мене того, що маю честь і шану бути з ними!..

— Не дуже-то хваліться, бо все ще впереді і все ще матиме своє місце!.. Я певний, що ви ще жалкуватимете про те, що робите тепер, і допомагатимете мені в тому, що роблю я...—гаряче сипав словами футурист, але Миколка перебив його:

— Все те ще має бути! Все те ще впереді, і наразі не має причини говорити про нього. Тепер же мусимо подумати над тим, що маємо робити сьогодні і завтра?..

— Як то?—спитався футурист.—Кожний своє хай робить і це буде найкраще!..

— Але ж ніхто з нас нічого й не робить!—вмшався в розмову символіст.

— Більшість з нас перебуває на дрібних послугах грошедавців. Я вважаю сучасне наше становище далеко гіршим від дореволюційного, бо тоді ми були більш самостійними! От нам говорять про якусь самостійність і, разом з тим, заставляють нас зрікатись самих себе!.. Я, товариші, такої думки, щоб ми відокремились від того всього, що не живе мистецтвом, і створили власні позиції, що забезпечило б нас від різних побічних впливів, а передовсім політичних тенденцій...

— А як же революція?—спитався Лісчук.—Адже ж вона чекає від нас не слів, а діла, яке змогло б означити наше положення в суспільстві?.. Для того щоб упав трон царя, була необхідною сотня трупів і тисяча карабінів, а для того щоб переродитися і стати новими, треба ще чимало знищити пороху і динаміту, а не складати гори сентиментальних відозв...

— Одначе, ви все ж таки їх складаєте!—з іронічною посмішкою закинув символіст.

— Наскільки вони сентиментальні, покаже недалека будучність. Тепер же я певний того, що вони додають масам революційного палу і сприяють зміцненню нашого національного фронту, від успіхів якого залежить те все, що маємо вже і що можемо ще мати...—спокійно відповів Лісчук.

Сутуловатий поет закашлявся й промовив:

— Я розумію, що революція без нас, як і ми, без неї,—ніщо! Одначе організація мистецького фронту диктується самим життям нашим і...

— Правильно! Цілком правильно!—перебив Лісчук.—Я згоджуюся з вами про необхідність організації, але з тим, щоб вона стояла на живім сучаснім ґрунті національної революції!

— Я, бачте, проти революції нічого не маю, а тільки мені здається, що в ній більше всього тенденційного...—сказав сутуловатий поет з винуватою посмішкою.

— Мені здається, що ми будемо товаришами?—сказав Лісчук.—Я також проти тенденції, але вимагаю акції...

— Дуже раді!—охоче згодився сутуловатий поет.—Давайте для початку по чарці.

— Ну, а ми з чого будем зачинати?—звернувся Судолом до Миколки.—Бачите, що он уже люди згоду п'ють!

— Зачнемо з «Чортополоху»—чи що?—якось байдуже повернувся до нього Миколка.

— Як „Чортополох“, так і „Чортополох“, тільки я хотів би раніш про це з Лісчуком поговорити. Він же сатирик!..—сказав маляр.

— Сатирик, та ще й з перцем!—зареготався Миколка.

— Як так?—повернувся до Миколки сутуловатий поет.

— З перцем, бо гречкосійський! Розумієте?..

— Ну, коли так, то я також за гречкосійство, хоч, може, товариш Лісчук ще й досі гнівається на мене..—загаласував футурист.

— Коли широко, так чому б і не випити?..—озвався на те Лісчук.

— Хай живе „Народня Доля!“—гукнув сутуловатий поет.

— Хай живе, що може жити!—виголосив футурист, а слідом за ним загаласували і всі інші, беручись за чарки.

Пили й говорили, і чим далі, тим голоснішою робилася їх розмова.

Миколка з малярем спритно змагалися над програмою «Чортополоху», футурист пив і лаяв самого себе, символіст обіймав білявого студентика й запевняв його, що він нагадує «справжнього Оскара Уайльда», сутуловатий поет дивився в стелю і виспівував про себе коломийку, а Лісчук сидів сам і напружено стежив за кожним рухом Зосі, як вона ходила коло столу, і чекав нагоди заговорити з нею.

— Дайте мені пляшку зеленого кавказького!—повернувся до неї, коли вона приймала порожні пляшки.

— Вам сьогодні не треба більше пити!—казала вона тихо.

— Чому так?—спитався він.

— Тому, що нам треба про щось поговорити,—блиснула очами і нахилилася до нього так близько, що пасмо її кіс залоскотало його лице.

Пошепки говорила:

— Для чого ви мене тоді поцілували?.. Для чого?..

Схопив її за руку і так же тихо відповідав:

— Для того, що ви моя землячка...

— Тільки всього?—піднесла брови.

— Ні!—скрутнув головою.—Ще й для того, що ви мені подобається, і що я люблю вас...

Зупинила на ньому допитливий погляд:

— Це правда?!

— Цілком!—сказав у голос і хотів було взяти її за другу руку, але в той час її покликали до буфету.

— Хотів було піти слідом за нею, коли тут схопився Судолом і затримав його.

— Панове, товариство!—заукав він на все горло.—Виявляється, що мої спостереження ще з першого вечера не були безпідставні! Наш революційний поет зачарував панну Зосю до найглибших закутків її первісної душі!..

— Бо я вже маю таке щастя!—засміявся Лісчук.

— А як же тоді з нами?—закричали всі в один голос.—
Зося ж наша!.

— Я зрікаюся цього права!—сказав сутуловатий поет, як
тільки стало трохи тихше.

— Я також відмовляюся!—сказав і футурист.—Для мене
тих, що на Васильківській, вистачить.

Всі, за виїмком маляра, зареготалися і стали поздоровля-
ти Лісчука з перемогою. Маляр був чогось незадоволений і ви-
магав горілки. Лісчук жартема згоджувався на його вимогу, але
при умові, що він в писаній формі зречеться Зосі, і що його зре-
чення посвідчить усе товариство. Білявий студентик виняв запи-
сника й заходився щось писати.

— Давай сюди! Я ліпше!—взяв від студентика записника
стрункий символіст.

— Доручить ліпше мені!—озвався футурист.

— Я бачу, товариші, що це починає робитися цікавим!—під-
нявся Миколка.—Давайте будемо вписувати по два рядки кож-
дий, а потім умістимо те все в першому числі «Чортополоху»
п. н. „Pro domo sua“.

— Згода, згода!—крикнув символіст.—Подумайте тільки! На
такім шматочку паперу буде низка підписів таких визначних лю-
дей. Я пишу перший, товариші!

Вирвав з рук студентика олівець і зачав писати. Черкнув
раз, другий і став у позу.—

„Порвалася пряжа, змотались кінці.
Не втримати Зосі, як хвилі в ріці“...

— Славно! Славно!—заплескав долонями білявий студентик.
—Далі я пишу...

Взяв записника й замислився:

— Гм...

Потер рукою лоба. Озираючись навколо й почав щось виво-
дити. Виводив довго й уважно, почервонів весь і нарешті про-
мовив:

— Я так зрікаюся... Щось воно не виходить...

Сказав і закреслив написане.

— Бездарність!—сказав футурист.—Давай сюди!

Черкнув у записникові пару слів і прочитав:

„Чи то Зося, чи не Зося,
А поволься як прийшлося“...

— Гей, та це ж нецензурне!—обурився Миколка.

— Цензури тепер не існує!—сказав на те Лісчук і в той
же час почув на собі чийсь пронизливий погляд.

Повернувся і побачив коло дверей Зосю, як вона дивилася
на нього.

— Зосю!—покликав він її.—Ходіть сюди! Це не про вас...

Зося скрутнула головою:

— Не можу...

Товариство весело зареготалося. Лісчук, не слухаючи нічого, встав і підійшов до неї.

— Що з вами?—спитався.

Замість відповіді вона непомітно поклала йому в руку складену в четверо записку і прошептала на вухо:

— Прочитайте...

Він крадькома заховав записку до кишені і голосно сказав принести ще горілки.

— От це діло! задоволено сказав маляр, який пив більше всіх.—А я думав, про що він так змовляється з нею?.. Тепер бачу,—діло добре і чесне...

— А, так!..—загули всі товариші.—Діло добре і чесне, що там ще...

— А я вже не п'ю більше... Я контрреволюціонер, а тому піду звідси... заходився студентик.

— Та зістанься, Бога ради!—тягнув його до себе символіст.—Ти ж знаєш, що я без тебе не можу, бо ти справжня дівч...

Останні його слова заглушив голосний регіт товаришів. Більше всіх сміявся Лісчук, мнучи в кишені отой аркушик паперу, почував себе наче оновленим, сильним, дужим і незалежним.

— Яка то дивна річ, оте кохання!—з'явилася на мить горда думка і одночасно почув у собі якесь дивне тремтіння. Щоб не виявити свого хвилювання, сам наливав чарки, при чому ні на одну хвилину не забувався за той клаптик паперу, що шелестів в його кишені.

І коли серед п'яного шуму почувся голос маляра, який закликав „змінити чорне на біле“, себ-то зоставити „Лифляндку“ і всім разом іти на Васильківську, де звичайно, закінчувалися всі гулянки, він вийняв той аркушик і прочитав: „Як вийдете, то зачекайте на мене. Я йтиму сама до дому“.

— Рахунок!—гукнув він зненацька і здивувався сам із себе, що робить це, не спитавшись товаришів.

Прибігла Зося і діловито підрахувала належність за випите й з'їджене.

Кожний говорив своє і для себе, за виїмком одного Лісчука, який хоч і несвідомо, але ясно відчував, що цей п'яний вечір штовхнув його на нову дорогу, яка легко може звести на манівці, але не міг противитися.

— Розпуснику!—дзвеніло в лівому вусі.

Аж здригнувся.

Маляр плескав його по плечу:

— Розпуснику! Прощайся із Зосою та підем на Васильківську!..

Лісчук подивився в його безвиразні, як з олова вилиті, п'яні очі й засміявся:

— А може ще випили б?!.

— Ще... Ще трошки...—скиглив хтось у кутку плаксиво.

Лісчук не встиг повернути туди голову, як з кутка вискочився білявий студентик. Обперся об стіл обома руками і п'яно заголосив:

— Ще... Ще трошки... То ж сумління моє... Сумління... А ви, товариші простіть мені... Я зовсім не революціонер... Я зовсім не поет... Революціонером став на вулиці, а поетом зробився з книжок московських... Все, щоя говорив про революцію, то вже говорилося на Софійській площі, а що тільки коли написав, то вже було написано в Москві!..

— Ось вона, ваша національна творчість!—схидно всміхнувся футурист.—На смітник соціалістичний викинути її!..

— Не смій так говорити про нього!—вступився за студентика стрункий символіст.—Хіба не бачиш, що він п'яний?!..

— Ну, так що з того?—вишкірився футурист.

— Через те й говорить так...—пониженим голосом сказав символіст.

Футурист вилаявся гидкою лайкою і сплюнув у бік студентика. Символіст хотів чогось кинутися на нього, але зачепився за стіл і повалився на сусіднє крісло. Маляр тягнув кудись Миколку і навіжено реготався, тільки один сутуловатий поет спокійно сидів на своєму місці, вдаючи тверезого.

Лісчук кивнув йому головою і непомітно вийшов з кімнати. Йшов через півтемну залу, в якій сиділо двоє невідомих.

Проходячи поуз них, ненароком зачепив полою плаща їх столика.

Один з них підвів повільно голову, і Лісчук впізнав власника „Єдиного Театру“, хоч особисто з ним не стрівався ще ні одного разу.

— Перепрашаю!—сказав він, ідучи далі.

— От де мужицька праця гине!—почулося за ним.

Хотів було обернутися і сказати щось гостре-гостре, як то казав день у день у своїх сагирах, але несподівана думка стримала його.

— А може він і правду каже?..

Стиснув зуби і вибіг на сонну вулицю. По давній звичці підніс до неба очі і став шукати зелено-промінного Сіріуса. Знайшов його низько над якоюсь камяницею. Дивився й несвідомо шептав:

— Такий, як і на фронті?!. Як на фронті!..

— Та ви цілком, як поет!—почувся коло нього дзвінкий голос.

Здрігнувся і швидко озирнувся назад себе.—До нього лагідно всміхалася ресторанна панна Зося.

VI.

Всі дні, як у чаду, як у тумані. Що ранку приходив до редакції, без задуми і вагання списував стоси папери, і коли сонце хилилося на захід, число газети було вже готове, і він спішився в затишну кімнату „Лифляндки“, де його вже чекали товариші, а головно,—Зося. Як це сталося, що він так легко віддався дрібним забавам і цілком перейнявся поглядами мистецької богеми,—сам не міг зрозуміти, але знав добре лише те, що ця мила панна Зося стала для нього чимсь надмірно гарним, ради чого можна було поступитися своїми звичками і навіть своєю революційністю. Турбувала його думка непевности їх зв'язку і якось неприємно було те, що вона всього лише „ресторанна панна“,—як казали його товариші. Але ця непевність зникала, як тільки він наближався до неї, як тільки бачив її одверто-ясні блакитні очі і тоді забував за все на світі, навіть за свою улюблену „Народню Долю“.

— Кожний має право жити по своєму, бо в чому тоді й зміст Революції?...—говорив він не раз своїм товаришам за веселим столом.

Товариші були не цілком згодні з цим, тим більш, що футурист і символіст несподівано зачали проповідувати принципи «колективної» творчости і мали навіть поспіх, але однак йому не перечили й навіть потакували. Сутуловатий поет висловлював своє глибоке задоволення з приводу появи на сторінках „Народньої Долі“ його „Гречкосійських Сонетів“, які присвячувалися заблуканій дитині села „З“, і казав, що „це є перший звук дійсного в шумі революції“...

Однак дійсне для нього було лише тоді, як на вікнах „Лифляндки“ спускалась остання ляда і „ресторанні панни“ спішилися до дому. Тоді він справляв товаришів на Васильківську, а сам з хвилину дивився на улюбленого Сіріуса, заки не виходила вона; взявшись під руки, ішли собі пустельними вулицями аж на передмістя, де в однім похилім домочку була її дівоча кімната.

— Брат мій!—казала вона господарці помешкання, коли він прийшов перший раз.—Тільки що з фронту...

Він стояв у дверях і почував себе страшно незручно. По-

тим вони зістались самі в кімнаті і їм було надзвичайно добре. Говорив їй про своє рідне поліське село. Згадував недавно пережите на страшному фронті, де так легко забувають люди за те, що вони люди. Затаївши духа, слухала вона його натхненні слова про революцію, як вона по честі відважує кожному його пайку, і коли він взяв її за руку,—то вона затремтіла всім своїм молодим тілом і, як п'яна, подалась до нього... Чув, як коло його грудей часто билось її серце, бачив при світлі лямпки тремтучі персі і жадібними устами шукав її уст і впивався до солодкої знемоги, коли мізок робився зайвим, і ні одна дума не турбувала того дивного чуття, що називається „жадобою щастя“...

Коли згадав за себе, то був уже ранок. При світлі вранішнього сонця побачив її цілком новою, сто раз кращою і цікавішою. Лежала поруч нього, як голубка з піднятими крилами і йому стало соромно за себе,—як міг так зробити?.. Обережно, щоб не розбудити її, встав і відчинив вікно. За вікном сад і квітник. На траві іскрилися роси, а між вітками дерев щебетали якісь пташки. Озирнувся по кімнаті. Маленька, затишна й чепурненька. Столик, три аксамитових стільці, шафа, етажерка з якимись книжечками, а над нею поруч два портрети: Максим Горький і Володимир Винниченко.

— Як у курсистки...—подумав про себе і, підійшовши до етажерки, став переглядати книжки.

Перша невеличка книжечка була твором того самого поета, якого його товариші називали „папіровим левом“, і називалася «В сьайві надій», а друга товста і велика—„Міліон снів“, видання відомого «малоросійського книгоиздателя Івана Тимофєвича Губанова.» Коли протягнув руку до третьої книжки, то почув її голос:

— Ах, не дивіться туди..

Він повернувся до неї, але вона сховалася під ковдру і просила його відійти до вікна.

Дивлячись за вікно, чув за собою її часте дихання, а в собі зловив першу думку свідомости того, що сталося, і враз пригадав собі, що вже час до редакції і жажнувся, що в його голові немає жадного плану сьогоднішньої праці, що було в нього завжди.

І коли вона одяглася і підійшла до нього сяючою, як літній ранок, він відразу забувся за все і знову його уста потяглися до її вуст, і солодкий хміль знову вдарив до серця і стуманив його мізок.

Одначе в редакції він не почував у собі ні найменшої знемоги, як то почував нераз, коли поспішно писав свої злободневні фельетони. Працював, як ніколи, і дивувався, що робить це без найменшого напруження мозку, а все складалося само со-

бою і навдивовижу легко. Ні дратували його ні репортери, що приносили з міста неймовірно розтягнуто написані новини, ні телефон, що через кожних 5-10 хвилин відривав його від праці. Легко виправляв новинки, спокійно говорив по телефону і з приємністю писав чергового фельстона, почувавши навіть якесь незвикле задоволення. І коли скінчив свою роботу і подивився на годинника, то побачив, що скінчив її майже за дві години раніш від звичайного. Дивуючись сам із себе, як так могло статися, став перечитувати все, що тільки написав, але все воно було добре, ба, навіть, ліпшим звичайного. Хотів щось подумати над цим, але не міг видушити ані одної думки. Все виходило десь із середини, від серця, чого він не міг зрозуміти. Пригадав собі той момент натхнення, що захопив його на балконі мійського театру в день військового з'їзду, коли вперше зобачив свою землячку Зосю, і відчув себе в тім самім стані, що був і тоді. Взяв перо, і воно само собою творило музичні рядки тієї „Гречкосійської сонати“, якою так захоплювався потім сутуловатий поет.

А як зайшло сонце, він знову ішов тим самим пішеходом, серед тієї самої шумливої юрби, заки знову не опинився проти світляної плями „Лифляндки“. Зупинившись на хвилику, подумав щось, а потім звернув на другий пішеход і безцільно став ходити назад і вперед, вперед і назад, аж до того часу, заки на пішеходах не стало цілком вільно і на вікнах „Лифляндки“ не впали залізні ляди.

Тоді став у затінку якогось остриженого дерева, як у перший вечір свого пробування в цьому місті, і нетерпляче став чекати на неї.

Через якийсь час двері відчинилися, і з них стали виходити один за другим його товариші, п'яні й веселі, як і завжди. Тяглися в бік Васильківської і голосно говорили про нього.

— Сама звичайна мужиковатість!..—говорив символіст.— Сидить собі у тій „Народодольській“ норі і носа нікуди не покаже...

— Він сидить і діло робить...—відозвався на те сутуловатий поет.—А ми зі своїми широкими мріями все на смітники сходим...

— Який там смітник?!—галасував маляр Судолом.—Не смітник, а береги кастальські, де до безтями можна пити воду пізнання дійсного, чого той гречкосій так цурається...

— Не дуже то цурається!..—зареготався футурист.—Я певний, що він своєю революційністю скористає більше нас усіх...

— Наприклад?—спитався Миколка.—Я його знаю вже три роки і ні одного разу не бачив, щоб він заздрився на щось...

— Він і не заздриться, а просто бере собі те, що кепсько

сховане...— знову засміявся футурист.

— Чи не Зося?!—схопився Судолом.

— А ви думали, що хто?—повернувся до нього футурист.

— Ах, ось воно що?!—скрикнули всі в один голос, і слідом за цим стали довго і захоплено сміятися.

— Трошки грошей, трошки кохання...—вирвався серед сміху чийсь голос і як ножем різнув його по серцю.

— А в мене одначе не захотіла їх узяти...—почувся хриплий регіт Судолома.

Напружив усю свою увагу і став слухати, що говорили далі, але вони вже говорили про Васильківську і про якусь Соню, яка «могла би бути першою одаліскою в султанському гаремі»...

Брязнули двері, і вийшла Зося. Глянула навколо себе і швидко пішла пустельною вулицею.

Він вийшов із затінку і пішов слідом за нею. На розі сусідньої вулиці, коло кавярні „Франсуа“ догнав її і пішов разом з нею.

Стрінувшись у дверях з господаркою, Зося, червоніючи, сказала їй:—Наречений мій!..

Та привітливо закивала до нього головою, але він зробив вид, що нічого не бачить і не розуміє, і так увійшов у затишну кімнату Зосі.

VII.

Старався визволитися від тієї дивної сили, що поневолила його, і хвилинами в ньому прокидалося чуття огиди до самого себе. Одначе нічого з того не виходило, і він день у день був у „Лифляндці“, проводив остогидлі суперечки на теми мистецтва, пив з нетерплячки горілку і смакував солодощі крацех від товариських очей поцілунків Зосі.

Зося, здавалося, розцвіла. В її очах була якась дивна знемога, а лице світилося таємничим внутрішнім світлом,—тим світлом, яке нестримною силою вабило до себе його душу й попілило її.

Товариші, а особливо маляр Судолом, ставилися до нього з якимсь дивним упередженням. Кожде його слово викликало гарячі суперечки, навіть і тоді, коли він мав цілковиту рацію. Ці суперечки де-далі, тим ставали гострішими, і нарешті, дійшли до того, що з Лісчуком перестали числитися, як з поетом. Перед вів Судолом, і це було найдивнішим. Мало того, він одного разу заявив у голос:

— Сили наші підраховані! Диференціяція відбулася! Хатні балачки скінчилися, і час вийти на широкий простір.

Цей „широкий простір“ він знайшов собі на сторінках органу хуторянської партії, з якою вже давно мав якісь справи, хоч до того числився членом „Знайсела“. Лісчук мав приємність раз на тиждень розгортати щуплий зшиток хуторянського органу й дивитися на самі огидні карикатури на свою особу, які були підписані ріжними іменами і які носили всі ознаки стилю Судолома. Спершу висміювалось його мужицьке походження,—закидалось неуцтво, а потім систематично стали з'являтися різні наклепи про його „манкірування в партії“, і нарешті, „розпустливість“ та „безпутність“, геть аж до романів з кельнерками. Останнє ствердив листом до редакції хуторянського органу якийсь невідомий «артист Єдиного Театру», який почував себе ображеним за сатиру на його господаря.

Лісчук стратив сон і спокій, хоч усе ще мовчав і коли частіше згадував у своїх фельетонах хуторянську партію, то тільки через те саме, через що нападав на неї і раніш. Коли про нього писали, як демагога і легковажну людину, що свою революційність виявляє в романтичних пригодах з кельнерками, то він говорив про законсервованість націоналістичних трупів, котрі гугнявлять проти революції, прикриваючись жовто-блакитним прапором, на якому написано „Хай живе рідний голак!“..

Вчинок Судолома і його ганебні виступи на сторінках хуторянського органу хоч загального вражіння не зробили, але спричинилися до появи цілої низки анекдотів не тільки про Лісчука, але й про членів Цека. Були зачеплені й обидва демократи.

Схвильовані й обурені вони накинулися на Лісчука, чому він „як слід не відповідає“, і це значило, що він мусив би робити так, як робить Судолом, себ-то,—вивертати на верх внутрішнє життя своїх супротивників.

Робити цього він не міг, а тому змагався. Зося була для нього тим, чого він не міг торкатися, а тим часом, як би прийшлося говорити про Судолома, треба б було згадати і її. А коли б він і обминув її, то це напевне зробив би вже сам Судолом.

— Наколи ви не згоджуєтеся з нами,—сказали якось обидва демократи після чергового засідання Цека,—тоді ми будемо змушені запросити другого редактора...

— Що?!—схопився Лісчук, ображений до глибини душі,—А я?!

— Ви підете до партійної роботи на провінцію...—сказав високий демократ.

Ледве володіючи собою, Лісчук сказав з притиском:

— Місце моє тут, і я з нього не уступаю! Я такий революціонер, як і ви. Газета ця являється в більшій мірі моїм, ніж вашим твором.

— Але ж, товаришу, інтереси партії!—скрикнув високий демократ.

— Я їх бороню!

— Бороните, але не так, як цього жадаємо ми!—вставив своє слово демократ з хинським лицем.

— Не знаю я, як того жадаєте ви, але я старий журналіст і смітника з газети робити не можу!..

— Та який же тут смітник, як це сама звичайна боротьба з противником?—сперечався високий.—А раз ви з цим не згоджуєтесь, то зробіть це хтось інший, а свою революційну чесність скрізь можете доказати!..

— І докажу!—стукнув Лісчук несподівано кулаком по столу.—Докажу її тим, що не уступлю вам ні на один крок!..

— А партійна дисципліна, товаришу!—в один голос гукнули демократи.—Партійна дисципліна, ого!..

— Гаразд!—озвався на те він.—Тоді ви забуваєте те, що я спершу всього підлягаю дисципліні військовій, і коли не буду тут, то буду там, де мені скаже бути військова Рада, а не ви!

Лиця обох демократів відразу осунулися, а в очах з'явилися непевні огники.

— Ах, так!..—змішалися обое.—Ми й забулися за те, що ви ще й досі належите до військової Ради!

— Належу і буду належати!—твердо промовив Лісчук.—Аджеж ви чудесно знаєте, що перемога там, де є військо!..Ну, а я й тримаюся цього... А те, що проти нас провадять свою ганебну компанію хуторяни, особливого значіння не має.

— Так то воно так!—сказав високий демократ.—Але це все ж таки шкодить... До того ж справи складаються так, що ми мусимо змінити свою тактику що до єдності революційного фронту й звернути увагу на створення фронту національного... Інакше хуторянська партія візьме гору...

— Не турбуйтеся!—всміхнувся Лісчук.—Сама собою хуторянська партія в гору не вискочить, як що ви їй не допоможете зробити це. Ті сили, котрі вона стягає до себе, є виключно вулишними й неорганізованими, а за нами селяне і військо. І коли я не хочу тратити часу на дрібну полеміку особистого характеру, то роблю це для того, щоб використати час і працю на більш доцільні річі.

— Наприклад?—спитався високий демократ.

— Без усяких прикладів!—сказав Лісчук.—Ви ж самі знаєте, що ідельогічно наша організація зміцнилася з часу появи „Народньої Долі“. Чого ж вам ще?..

— Це дуже добре!—Але хуторяне нас опередили своїм гаслом.

— Гаслом?!—здивувався Лісчук.—Яким гаслом?

— Звичайним, але дуже вчасним!—відповів демократ.

Вийняв з кишені останнє число орґану хуторянської пар-

тії і, показуючи на першу сторінку, сказав:

— От прочитайте!

Лісчук глянув і всміхнувся:

— Те, що вони виставили гасло Самостійної Української Держави, ще не дає їм змоги стати популярними. Це саме гасло чудово можемо скористувати й ми, змінивши його відповідно ідейним стремлінням нашої організації...

— Як саме?—спиталися обидва демократи.

— Дуже просто! Замість хutorянського «Хай живе Самостійна Українська Держава» скажемо просто—«Живи, Самостійна Мужичька Республіко!»—і перемога наша...

— Гм... Це дійсно цікаво!—якось нерішуче промовив високий демократ.

— Це треба негайно обговорити в Цека й обрідити з головою Національної Ради!—сказав демократ з хинським лицем.

— Говоріть собі, де самі хочете, але я вам кажу, що цим хutorянську партію в нівець зведем!—упевнено сказав Лісчук.— Коли хutorянська партія ще й досі не могла зійти на пси, то тільки через свою націоналістичну романтику, яка хоч ніякого реального значіння й не має, але за те здійсмає певне заворушення серед політичного шумовиння...

— Та ви вже вибачте нам,—виновато сказали обидва демократи,—що ми втручаємся у вашу працю, але коли вже так, то хай і так!..Робіть далі, що самі знаєте, аби лише було добре і аби й справді заціпило отим хutorянам!..

Він не сказав їм більше ні одного слова, а вони ще довго пробачувалися та бідкалися силою праці, яка впала на їх мужичькі плечі, і нарешті всю свою розмову закінчили запрошенням піти разом до «Лифляндки» ва „чарку гіркої“.

Спочатку він не дуже згоджувався, бо відчув у своїй душі давно знайому огиду до того всього, що там діялося, і крім того, не хотілося йому з такими настроями бачити Зосі, але несподівано з'явилася думка, яка заставила його згодитися і піти. Ця думка була скерована на одверту розмову із Судоломом, який напевне вже давно сидів там і розгортав свої плани на дальшу компротіацію його особи.

— Притисну його до стіни, і як чесний вояка, спитаюся просто,—чого хоче?..—думав про себе, йдучи між двома демократами.

Коло самих дверей «Лифляндки» стрінулися із Судоломом. Летів, як кинута з бомбомету бомба, і, очевидно, хотів пройти поуз них, роблячи вид, що не помічає їх.

— Перепрашаю!—сказав Лісчук, заступаючи йому дорогу.— Маю з тобою говорити!..

— Не розумію, про що може в нас бути розмова!—здвигнув

той незадовольнено плечами.—Адже ж я і ти пережили свою диференціацію і тепер виступаємо, як дві і цілком протилежні сили!..

Обидва демократи всміхнулися до себе і пішли в ресторан.

— Справа не в цьому...—мягко зачав говорити Лісчук, але Судолом раптом поблід, затремтів і з незрозумілою злостью прошипів:

— Піш-шов він!.. Гадина революційна!..

— Що з тобою, товаришу?—здивувався Лісчук.—Адже ж ти був до мене щирим?..

— Був, а тепер ні!—проскреготав зубами Судолом.

— Чому ж так?—допитувався Лісчук.

— Чому?—видивився на нього Судолом,—Не знаєш, чому?..

Відступив на крок і дико зареготався:

— Ха-ха-ха... А Зося!.. Зося як?!

— Не розумію, при чому тут Зося?—здвигнув Лісчук плечами і відчув, що чогось червоніє.

— Зося! Зося як?—кричав Судолом.—Ти знаєш, що я люблю її, але проте забрав її собі!.. Ти хочеш вичитувати мені докори на тему, як то не гарно зраджувати якомусь там мужицькому зборищу і як не етично шпортатися в брудній білизні бущого товариша, еге!.. Але чому ти тоді не подумаєш над тим, що ти серед білого дня обікрав того товариша, забравши в нього те, що було вже майже його власністю?..

Лісчук схвилювано слухав його і не знав, що відповісти. Думки блискавицями проймали його мізок, але ні на одній з них він не міг зупинитися і, як крізь сон, несвідомо якось вимовив:

— Я не винен тут... Знаєш сам, звідки і яким я сюди прибув...

— Знаю!—кричав Судолом.—Знову хочеш заговорити зуби? Так, слухай... Мої зуби гострі і солодкими словами не заговoryються!

— Почекай!—перебив його Лісчук.—Не буду казати тобі про те, як люблю її я, але скажу, що для діла—готовий на все...

— Ха-ха-ха!..—затрясся від сміху Судолом.—Ха-ха-ха!.. Ну, знаєш, я випередив тебе!.. Я давно був на все готовий і не далі, як минулої ночі, dokonав свого!..

— Чого?..—зміненим голосом спитався Лісчук, чуючи в голові якийсь дивний шум.

— Ха-ха-ха!—знову зареготався Судолом... Того самого... Того, чого добивався ти... Так, так!.. Того самісінького!..

Раптом нахилився до нього і кинув простов лице:

— Цей ночі ти писав відповідь на мої випаді в хуторянському органі, а я був у неї!..

— Ну?—як загіпнотизований, озвався Лісчук.

— Нічого особливого, крім того самого...—зловіще шептав Судолом далі.—Звичайно, вона пручалася, боронилася, але я заклав її лице подушкою і...

— Мерзотнику!—скрикнув Лісчук і схопив його обома руками за горло.

— Вулиця!.. вулиця!..—прохрипів Судолом, пручаючись.

— Ах так!..—блиснула в його голові думка.—Дійсно, вулиця.. Розціпив руки і сціпив зуби.

— Мерзотнику!—хрипів крізь зуби.—Як міг так?!

Судолом, мовчки, поправляв собі кравата, а по його обличчю котилися ясні сльози.

Лісчук дивився на нього з несхованим призи́рством і з невимовною злобою вимовляв одне й те саме:

— Мерзотнику!.. Мерзотнику!..

— Вона була моєю коханкою...—сказав несподівано Судолом.—Мерзотником маю право назвати тебе я!..

— Але ж вона не любила тебе!—скрикнув Лісчук.—Розумієш?.. Не любить і не любила...

Судолом все ще плакав і вже не говорив нічого.

Прохожі, йдучи поуз них, цікаво приглядалися з голосним реготом зачинали щось говорити.

— Ха-ха-ха!..—гістично засміявся в той час Судолом.—Чому ж ти не спішишся до неї?—Адже ж вона сьогодні цілий день у дома!..

Лісчук здригнувся:

— І справді! Чого ж я ще стою тут?—подумав.

Повернувся і швидко пішов до першого, який тільки стояв тут, візника.

— Куди?—спитався візник.

Лісчук назвав глуху вулицю на передмістю.

Колеса заторохтіли, і він враз протверезів.

— Чого, справді, спішуся?—подумав.—Для чого справді здалася йому ця ресторанна панна?.. То ж он по пішходах ходить стільки гарних, привабливих, розумних і освічених жінок... Для чого справді вона здалася йому зі своїм „Міліоном снів“ і отим постійним „трошки грошей, трошки кохання“?..

— Ха-ха-ха!.. Так піддатися Бог зна кому? Так пірнути в якесь незрозуміле багно?!

Лісчук нервово розстібнув камезольку і повними грудьми вдихав у себе прикре мійське повітря.

— Смішно! Отак піддатися шаленству тіла! А шей революціонер! Земля і Воля..

Лісчук зачинав сміятися, не знаючи чого.

— Фронт! Проклятий фронт винен!.. Звірем став!.. Три ро-

ки без жєнщини!..

Уявив собі Судолома.

— Дивно! Не розумію! Він же був такий щирий! Навіть з демократами ладнав справи, а тепер?!..

Зітхнув про себе, а думи все снувалися.

— Так що з того? Що з того, що він товариш, коли він все ж таки скотина... Хіба можна зрікатися чогось для нього?... На Васильківську з ним не ходив, а тому нічого поступатися..

Засміявся і враз заскреготав зубами.

— А карикатури, а наклепи, а брєхні! Це вже справа не особиста! Це загальна справа, і таких річей ніхто не прощає! Потім, що справді за право таке, що він раніш з нею знайомий, і що вона йому навіть симпатизувала?.. Любить же вона мене, а не його. Я також люблю. Кому яке діло, кого я хочу любити?... Я люблю і для мене досить цього!.. Потім... Гм... що потім?.. Ага!.. Потім міг би її розвинути, дати освіту і...

Візник завернув на другорядну вулицю, де було не так рівно, колеса заторохтіли голосніше, і Лісчук на хвилину розірвав нитку своїх думок. Закурив папіросу і став пригадувати.

— Гм.. Дати освіту?... Не цікаво!.. Стара казка про добродійність... А потім?... Гм... Що потім?.. Потім борці, пелюшки і, взагалі, баба... А де ж товаришка, котра б розуміла тебе і була б тобі свідомим другом?... Гм... Призвичаїться і буде вірною... Собака також призвичаюється і також буває вірним... Брєхня!...

В грудях заворушилось щось могутнє:

— Ах, оте тіло! Коли воно гнило в шанцях, плазувало по багнищах і замірало з кожним гарматним вибухом, тоді воно не хотіло знати цього, тоді воно було терплячим і було здатне на найбільше, а тепер... Гм... Що тепер?.. Ах, оті голуби!..

Кинув папіросу й голосно сказав:

— Голуби і сонце!..

— Що?—повернувся до нього візник.

Почув себе ніяково.

— Нічого!—промовив і для чогось кашельнув.

— Нічого?—перепитав візник.

— Нічого, нічого!—скрикнув він.—Поганяй скорше!..

Візник повернувся і став поганяти. Фіакр скрипів і тріщав, а він аж підскакував на своєму місці.

— Одначе, мушу з цим усим покінчити!—думав про себе.

Візник повернув у якусь темну вулицю і став їхати тихше.

— Що, вже?—схопився Лісчук.

— Зараз!—спокійно відповів візник.

— Що ж я їй скажу?—блиснула думка.—Зрадила його?... Ні, це не чесно!.. Не чесно... Ну, а що ж тоді буде чесним!?

Фіакр заскрипів усіма своїми ресорами і раптом став.

— Чого?!—скрикнув.

— Приїхали!—відповів візник.

— Ага!

Вискочив з фіякра, кинув йому карбованця і швидко пішов до знайомих дверей. Постукав і чекаючи, заки відчинять, глянув на небо.

— Ах, Сіріус! Як же це я забув за тебе!..—прошептав.

Дивився на небо і відчував якийсь дивний спокій в душі, і йому здавалося, що він уже щось знайшов, і те, що сталося, зовсім не сталося.

Заскрипіли двері. Господарка якось чудно сказала, що панна сьогодні не здорова і вже в ліжку.

— Але ж я мушу її бачити!—скрикнув він і, не чекаючи на її відповідь, пройшов просто до кімнати.

Зося бліда, як мармурова, стояла серед кімнати з протягнутими до нього руками.

— Що з тобою?—спитався, як мога спокійніше.

— Занедужала чогось...—відповіла тихо.

— Занедужала?!—Глянув їй просто в вічі.

— Так!—сказала вона і раптом впала на коліна.—Прости мене..

— За що?!—відступився від неї.—За що маю тебе прощати? Розкрила свої груди в темних синяках і зойкнула:

— Бачиш?!

— Судолом?!

— Він...

— Як же так?.. Як же так?..—говорив він чудним голосом, в якому брехали нотки чогось спільного між бездонним одчаєм і безмежною зненавистю.—Як же так?!..

— Він... він...—говорила крізь сльози,—він проводив мене вчора і зайшов сюди... Сидів, розмовляв, а потім... потім...

Схопила його за ноги.

— Я не винна... Я боронилася...

Він дивився на її пишні коси, що хвилясто сповивали його ноги, і йому було якось незвичко приємно почувати це і не спішився її підводити, а також не говорив ні одного слова, хоч серце рвалося від болю.

— Одначе ти була його коханкою...—сказав після довгої мовчанки.

— Він так каже... Тільки він... Я сміялася... Я до всіх сміялася... Служба моя така...—плакала вона.

Він нагнувся і поцілував її в голову.

— Бідна моя!.. Встань!..

Взяв її під руки і став підводити. Розхристані груди в чорних синяках нагадували собою драглі, і це несподівано ви-

кликало йому самому незрозумілу огиду. Вона пручалася й ховала в полах його піджака розбухле від сліз лице, і це починало його дратувати.

— Та встань же!—сказав він чужим і холодним голосом.— Встань!..

Вона враз затихла і, наче лише тепер згадала за щось, закрила руками груди і з неймовірним розпачем глянула йому в вічі.

— Цураєшся?..—простогнала.

— Ні!—скрутив він головою.—Тільки...

Не скінчив і відвернувся.

— Тільки що?—чувся її тремтучий притишений голос.

— Я їду звідси...—сказав він і в той же час сам здивувався з цього.

— Куди?—ще тихше спиталася.

— На Полісся...—сказав він і знову здивувався зі своєї відповіді.

Вона дивилася на нього очима, повними сліз, і мовчала.

Він стояв проти неї і почував себе страшно стомленим, вичерпаним і боявся, що більше вже не скаже їй нічого. Несподівано згадав свою розмову з демократами і сказав:

— Сьогодні, властиво, було вирішено...

Вона мовчала.

Він знову згадав, як ішов з демократами до „Лифляндки“, і враз перед ним став Судолом, яким він був у той момент, коли казав:—„Я свого досяг“...

— Скотина!—вирвалося в нього з горла і, слідом за цим, щось надірвалося в грудях, і він зрозумів, що обірвалося все, і що годі його звязати знову, хоч би й хотів це зробити.

Вона злякано видивилась на нього і шептала:

— Не лайте мене так! Я не винна..

Залилась слізьми. Він дивився на неї якимсь байдужим поглядом і чув лише десь у глибині душі, як щось там тужило і ридало, але таке далеке й чуже, як чужий і далекий був грім гармат страшного фронту, що годинами звучав в його вухах.

Здрігнувся.

— Простіть мені!—промовив.—Я його лаю, а не вас!.. Тепер я їду, але коли повернусь, то...

— Ви не покинете мене?!—схопилася вона.—Не покинете?! З хвилину стояв, щось думаючи, а потім сказав:

— Що було, того немає! Коли хочете бути зі мною, будь-те такою, як я... Будьте борцем, а не тим, кого борють!..

Вона мовчала і не знала, що йому сказати.

Він ще раз подивився на неї і додав:

— Тоді ми безумовно, стрінемося і не розлучимося ніколи...

— Як же ж я можу?!— зойкнула вона і, заливаючись сльозами, впала знову до його ніг.

Але він уже не підводив її. Нахилився до неї і суворим, не знаючим уступок, голосом твердо промовив:

— Так мусить бути!

Потім поцілував її руку і швидко вийшов з кімнати.

Зачиняючи двері, чув за собою розпачливе:

— Вернися!..

Щось на коротку хвилю затримало його, але він шарпнувся вперед і опинився на вулиці. Несвідомо звернувся очима до знайомої зірки.

— Ах, Сіріус, Сіріус!..

І заплакав...

VIII.

Ішов і думав:

— Іхати? Куди? То ж куди б не поїхав, а все ж таки не його перемогла!.. Потім, що за рація так легко уступати з дороги? Крім того, що скажуть демократи, коли довідаються про це?!

Вулиця була мертва, тільки одні ліхтарі світили. Його самотні кроки гучно віддавалися в соннім мороці ночі й гинули десь вперед!

— Що за вулиця така чудна?

Підійшов до одного будинку і прочитав: «Васильківська».

— Васильківська!— подумав.— Ах, та це ж по дорозі!.. Дивна вулиця якась!..

Пригадав свою першу ніч в цьому місті. Перший поцілунок Зосі і раптово сплюнув.

— Ніколи цього не було зі мною, щоб я плювався...— подумав. Однак, через хвилину сплюнув знову і сказав:

— Інакше не може бути...

Згадав ту ніч, яку провів на цій вулиці в якомусь таємному шиньку з невідомими жінками, котрі так цинічно випитували його за те, — скільки він мусив знасилувати жінчин, коли цілих три роки був на фронті? І коли він обурився, то вони з реготом обступили його і одна перед другою старалася затагти його до себе на коліна... Він пручався... Довго пручався, але його перемогли, і він сам обняв одну, таку білу, повну, з хвилястим червоним волоссям...

— Гидота!— сказав у голос.

— Чому гидота?— озвалося щось всередині.— Адже ж тобі не це пошкодило бути самим собою?

Зупинився.

—Гм... Самим собою... А Зося?..

І знову чув таємничий голос:

— Зося звичайна собі, яких міліони. Був звірем і зробив, як звір, і нічого ховатися за свої міркування!..

„Мусимо життя пізнати до дна“...—пролунала в ушах сказана колись малярем фраза.

— Одначе це мене не цікавить настільки, щоб я...—почав було укладати свої думки, як раптом почув якийсь знайомий голос:

— Добрий вечір!

В тіні ліхтаря побачив сутуловатого поета.

— Чого ти тут?—спитався.

— А ти?—запитався в свою чергу сутуловатий поет.

— Я... Я ходив по справі...

— І я також по справі...—сказав той.

Пішли разом. З цікавістю позирали один на одного і мовчали.

— Ти вже вечеряв?—спитався сутуловатий.

— Ні!—коротко відповів він.

— Може зайшли б куди та повечеряли?—запитуючо промовив сутуловатий.

— Ніч уже!—байдуже відповів він.

— Нічого!—засміявся той.—Я знаю тут одне місце...

Лісчук подумав щось про себе і сказав:

— Я чарочку чогось міцного випив би...

Сутуловатий співчуваючо дивився на його бліде лице і журно хитав головою.

— Тобі треба випити, голубе мій!.. Треба добре випити...—промовив з притиском.

— А, що там?—махнув Лісчук рукою.—Коли йти так ходім!..

Сутуловатий поет узяв його під руку й потягнув на другий бік вулиці і став стукати в якусь залізну браму. Стукав довго і вперто, заки за брамою не блиснуло світло і не почувся старчий голос:

— Хто там?

— Свої!—відповів сутуловатий поет.

Брама повільно відчинилася, і вони увійшли в брудне подвіря. Звернули праворуч до широко відчинених дверей, над якими скудненько світився червоний ліхтарчик. В дверях стрінув їх якийсь молодий, але невиразний суб'єкт.

— Пожалуйте на чай!—сказав він, простягаючи до них руку.

— Гостей багато?—спитався сутуловатий поет, даючи йому карбованця.

— Малость!—відповів суб'єкт.—Окромя двух студентов,

більше нікаво!

Лісчук з цікавістю озирався навколо себе і не міг зрозуміти, куди вони зайшли.

— Де ми?—запитався сутуловатого.

— На своєму місці,—відповів той і дружньо плеснув його по плечу.—Тобі треба випити, голубе мій!..

В кінці коритаря, в якому вони стояли, тремтіла смуга блідого світла. Сутуловатий пішов попереду, а він слідом за ним. Раптом двері перед ними відчинилися самі собою, і з них виглянуло бліде, як гіпсова маска, лице старої жінчини.

— Прошу пана поета!—всміхнулася маска до сутуловатого.

Той відповів їй такою ж чудною усмішкою і, повернувшись до Лісчука, шепнув йому на вухо:

— Господарка заведення...

Лісчук не зрозумів і хотів запитатися, що це має значити, але той потяг його за рукав, і так увійшли до залі.

В залі не було нікого, тільки в кутку, де стояв величезний, як корабель, чорний рояль, сиділа якась невиразна істота мужського полу і перебірала клявішами. Під стінами стояло де-кілька круглих аксамитових стільчиків, а перед ними два вузьких, продовговатих столики. Зі стелі звисувалося де-кілька електричних лямпочок, які для чогось були обгорнуті червоним папером, від чого світло в залі було червоне, що дратувало нерви і стомлювало очі.

— Прошу панів сідати!—говорила гіпсова маска, йдучи за ними.

Сіли коло першого від порогу столика і сказали подати пляшку «Шустовського» коняку. Гіпсова маска, всміхаючись, спиталася:

— Самі будете, чи покликати?..

Лісчук нерозуміючо видивився на неї і не знав, що відповісти, але його завчасно виручив сутуловатий поет, який сказав:

— Хай поки що прийде тільки одна Соня...

Гіпсова маска знову всміхнулася і винувато сказала:

— Хай пан поет вибачить, але Соня вже занята...

— Тоді давайте іншу!—так же чудно всміхаючись, промовив сутуловатий.

Лісчук роздивлявся по залі, вдихав у себе її задушливе повітря і майже не чув нічого. Його вухо вловило лише останні слова свого товариша і це глибоко вразило і схвилювало його.

— Де ми?—повернувся раптово до товариша.

Той замість відповіді, налив йому повну шклянку коняку і хитро кивнув головою.—

— Пий!..

Лісчук нерішучо подивився на шклянку, а потім глянув на гіпсову маску. Та дивилася на нього допитливим поглядом, від чого йому робилося ніяково, соромно і огидно.

— Вам чорненьку, чи біленьку?—несподівано звернулася до нього маска.

— Що таке?—здивовано підвів він на неї очі.

— Тебе питають!—повернувся до нього сутуловатий.—Що тобі більше подобається: блондинка, чи брунетка?..

— Мені нічого не треба... Мені це зовсім не подобається... заїркаючись і червоніючи, відповів Лісчук.

Гіпсова маска дивилася на нього очами медузи.

— А все ж таки?—допитувалася.

Він одвернувся і не сказав нічого. Глянув на лямпочки, потім на стільчики, що так соромливо тулилися попід стінами, і враз пригадав собі, що це все йому знайоме, знайоме з тієї першої ночі його пробування в цьому місті.

— Дуже знайоме...—подумав про себе і зітхнув.

Як крізь сон, чув сутуловатого, який говорив:

— Давайте біленьку і чорненьку... Яка-небудь сподобається...

І в той час він почув, як його здавило щось за серце і, не пам'ятаючи себе, скрикнув:

— Я не хочу!..

— Сядь і заспокійся!—взяв його за руку сутуловатий.

— Але ж я так не можу!—кричав він, ледве володіючи собою.—Не можу!..

— Та заспокійся!—тягнув його для чогось за руку сутуловатий.—Що тобі станеться, як вони посидять трохи?..

Він сціпив зуби і сів. Маска, не перестаючи всміхатися, зникла.

Сутуловатий став наливати шклянки.

— Заки вони прийдуть, то ми випиймо ще по одній!—промовив.

Лісчук наче не чув. Слухав гомону своєї душі, як там сумно щось бренило, наче та гітара, на якій Судолом грав колись московські романси.

— Ах, Судолом!—промовив і затих.

— Судолом зволоч!—сказав сутуловатий.—І Судолом, і Миколка, і символіст зі своїм любовником, всі вони негідники і їх треба знищити...

— Я цього не думаю!—тихо сказав Лісчук.—Я хотів би їх всіх заставити робити одне діло...

— Лекше, товаришу, лекше!—озвався сутуловатий.—Вони вже давно для нас страчені, і говорити про них не приходиться!..

— Я й не говорю про них, як ідейних робітників, але

маю на увазі звичайний досвід...

Сутуловатий перебив його:

— Так, досвід у розпусті вони мають не аби який!..

Лісчук хотів щось сказати гостре й неприємне, але згадав, що це єдиний з багатьох, який лишився вірним йому, і не сказав нічого.

Взялися за шклянки, стукнулися й випили.

— А я їду!—сказав Лісчук, ставлючи на стіл порожню шклянку.

— Куди?—цікаво спитався сутуловатий.

— Добре ще не знаю, але, здається, на своє Полісся...

— Чого ж так несподівано?

— Нічого тут несподіваного. Я давно вже збірився виїхати, але ніяк не міг визволитися від своєї праці. Сьогодні в «Цека» було рішено послати мене на місце для підготовки виборів до Всеукраїнських Зборів.

— Ну, а як же з „Народньою Долею?“—аж підвівся з місця сутуловатий.

— Властиво, через неї тільки і затримуюся...

— А Зося як?—хитро підморгнув сутуловатий.—Тож роман...

— Ах, Зося!.. Мовчить!..—скорше зойкнув, ніж вимовив.—Зося зостається собі на своєму місці...

— Сьогодні стрівся з Миколкою, і він мені казав, що Судолом цієї ночі був...—заговорив сутуловатий, пильно дивлячись йому в лице, але він не дав йому скінчити.

— Досить!—крикнув він з незрозумілою злостью і вдарив кулаком по столу так, що пляшка з коньяком перекинулася й покотилася на підлогу.

В той час у залу вбігли де-кілька невиразних, але крикливих та галасливих жінок. Дві із них, одна brunетка, а друга блондинка, підійшли до їх столика і зачали щось говорити. Лісчук майже нічого не розумів, але чув від них м'ясоно прикрий пах дешевих перфум, пудри, гліцерини і ще чогось, чого він не міг назвати, і що, однак, було йому так знайоме з тої першої ночі.

— Е-е-ех!—вирвалося з його грудей глибоке зітхання, і він механічно випростався і потянув під стіл ноги, наче йому було тісно, або душно.

Сухорлява brunетка, лице якої так було напудроване, що нагадувало лице господарки, взяла це за жарт і зразу ж сіла на його коліна. Він, не пам'ятаючи себе, з усіх сил пхнув її в худі, виснажені груди, і вона впала через стілець просто на підлогу. Блондинка злякано скрикнула і побігла до порога. Слідом за нею побіг і сутуловатий поет, а він байдуже стояв над витягнутою мовчазною незнайомою жінкою і відчував, як його душу

повільно охоплює почуття сорому і жаху за свій необдуманий вчинок. Потім кинувся до неї і став терти коняком її щоки. Через хвилину вона відкрила очі і простогнала:

— Ах!...

— Мішурис! Мішурис!—не своїм голосом кричала в коритарі господарка заведення.

Вбігла в залю разом з невиразним суб'єктом і загаласувала:

— Що за розбой?! Що за вбивство?! Я зараз міліцію покликаю! Я буду навіть Національній Раді жалуватися!..

Лісчук все ще клопотався коло непритомної і наче не чув нічого.

— Марш отцудова, а то морду разоб'ю!—почулося коло нього. Підвівся. Проти нього кременна, як дубовий пень, постать невиразного суб'єкта...

— Я не хотів!—промовив винувано і всміхнувся.

— Заплатіть мені гроші за збитки,—кричала маска.

— Скільки вам?—спитався.

Маска, як видно, не сподівалася чути такого запитання й думаючи, скільки саме має запросити, мовчала.

— Ну, кажіть же скорше!—нетерпляче скрикнув Лісчук.

— Я нічого не хочу!—слабо озвалася брунетка.—Я сама винна!...

Повернулася до Лісчука й промовила:

— Дайте мені коняку!

В нього стислось серце, і він швиденько налив повну шклянку і подав їй.

— Спасибі!—сказала вона, беручи від нього шклянку.

Він стяв перед нею спантеличений, безвольний і на все готовий. Почуття зробленої ним кривди поневолило його, і він слухняно виконував усі її бажання. Вона попросила шоколяду, і він зразу ж замовив не тільки для неї, але і для її подруги. Віла маска зникла, слідом за нею подався безвиразний суб'єкт, а невиразна істота раптово заграла модний у той час в місті „Тустеп“. Сутуловатий поет і блондинка закрутилися по залі. Крутилися довго і з насолодою тиснули одне одного в своїх обіймах, а він сидів коло п'яної брунетки і вислухував, як вона говорила щось про те, як хтось її хотів колись ударити і як вона його перехитрила, упавши на підлогу і зробилась непритомною.

Він цікаво подивився на неї.

— Тепер я справді була непритомною!...—швидко сказала вона, зрозумівши його мовчазне запитання.

— А все ж таки мене вилаяв отой йолоп!—згадав він про мішуриса, аж до лица прилила кров, і так сціпив кулаки.

— Що з вами?—кинулася до нього брунетка.

— Нічого... Нерви...—сказав він.

— Як хочете, я вам трошки кокаїну дам,—спиталася вона.
— У нас всі вживають...

— Не треба...—махнув рукою і повернувся до вікна подивитися, чи не світає.

За вікнами сизоблідився ранок. Встав і підійшов до сутулового.

— Час іти додому!..—сказав до нього.

Сутуловатий, замість відповіді, хитро підморгнув:

— А як же твоя скандалічна брунетка? Розважся з нею трохи!..

Лісчук почервонів і, не сказавши йому нічого, відійшов до свого столика, де сиділа брунетка. Сів і замислився:

— Так далі не можна... Треба щось робити... Тут, в цьому багні, нема місця ні для мистецтва, ні для революції... Ліпше відійти на бік, оступити з дороги цих брудних змагань і нічим не оправданих претензій...

— Про що думаєте так?—питалася брунетка.—Може, хочете спати?!

Помітив, як боязко глянула на вікно.

— Ще ніч!—сказала.

— Ви, певне, стомлені? Ішли б відпочивати!..—промовив він.

Вона здивовано глянула на нього:

— А ви хіба не підете зі мною?..

— Ні...

Закурила папіроску і, пускаючи в його лице дим, призириливо пирхнула:

— Тюхтій!.. Для чого ж тобі було воловодитися стільки?..

Ще раз пирхнула і встала.

Він також встав.

— Куди ти?—підбіг сутуловатий.—Зачекай трошки!

Кивнув головою до п'яної блондинки, що тулилася до його грудей.

— Я через чверть години буду вільний...

— Ні, я мушу йти!—твердо сказав Лісчук, натягуючи на голову капелюха.

— Не компанійський ти чоловік!..—незадовольнено пробурчав сутуловатий.—Я йому хотів приемність справити, а він...

Глянув на блондинку, потім на брунетку.

— Бачите, якого я вам молодця привів?!—засміявся.

Ті зареготалися, але він спокійно налив собі ще шклянку коняку, випив, а потім вийняв гроші, кинув на стіл де-кілька кредиток і, мовчки, подався до дверей. Сутуловатий догнав його в коритарі.

— Куди ти? То ж ще рано!—говорив до нього.—Ну й комік!..

Лісчук, не кажучи ні слова, вийшов на подвір'я.

— Шкода мені, що так кепсько скінчилася наша забава!.. — говорив сумним голосом сутуловатий. — Потім отой скандал з чорненькою... Взагалі, знаєш, з тобою неможливо кудись піти...

Лісчук раптово повернувся до нього. Довго дивився йому в лице, а потім промовив:

— І ти Брут?!

Сутуловатий нерозуміючо моргав очами.

— Чого ж мовчиш?—знову сказав Лісчук.—Невже і ти, що так відокремлюєш себе від інших і що так осуджуєш їх за несталість думки і відсутність ідейності, можеш знаходити в цьому всьому якусь приємність?!

— Перепрошую!—озвався нарешті сутуловатий.—Я не про себе, а про тебе думав, коли йшов сюди... Я ж усе знаю, не думай собі...

З вулиці почувся голосний дзвінок першого трамвайного вагону. Брама була вже відчинена, і вони вийшли на вулицю, по якій котилися хмари важкої пилюки, що здіймалася під метлами двірників, які заметали пішеходи.

— Не сердься!—говорив сутуловатий, беручи його під руку.—Це, дійсно, неприємна річ, але ще раз кажу, що не про себе думав...

— Як ти мене мало знаєш!—зітхнув Лісчук.—І так усі!..

— Ну, вибачай мені!—майже просив сутуловатий.—Інші ж із нашої братії були б тільки раді, а ти ще й образився...

— Я не ображаюсь, тільки мені боляче й неприємно,—озвався Лісчук.—Подумай тільки!—Революція, боротьба, змагання духа і дім розпусти! Хіба ж це можливо сполучити в одно ціле?.. А революція роздробленности не знає! Змагання духа смітників не визнають!..

Вийшли на Хрещатик. Пішеходами, поспішаючись, ішли робітники, сільські баби з глечиками молока на коротких коромислах через плечі і із темними кругами під очами, виснажені й невиспані дівчата.

— Не люблю міста,—говорив Лісчук,—хоч і марив ним! Не подобається воно мені ні своєю настирливою працею, ні легковажністю, що виростає зі шлункових інтересів!.. Село цього не знає, а я,—дитина села, і тепер мене тягне туди...

— Одначе, коли ж ти виїздиш?—спитався сутуловатий.

— Напевне не знаю, але на цих днях обов'язково!

— А як „Народня Доля“?

— На якийсь час хтось інший сяде!

— Хто?

— Не знаю! То вже справа Цека „Знайсела“.

Очі в сутуловатого заблищали.

— Ти знаєш,—сказав він улесливо,—я завжди був для тебе щирим другом і товаришем. Може б ти мене посадив на своє місце? Я ж давно вже співчуваю вашій організації...

Лісчук всміхнувся й відповів:

— Приходь до редакції. Побачимо, як то цю справу поставляють мої демократи!

Коло ринку Лісчук попрощався і помалу пішов додому. Йшов наче п'яний, гойдаючись то в один бік, то в другий, а в голові стояв якийсь невиразний шум, в якому, як бульки на гниловоді, виринали якісь окремі фрази і слова, але не було ні одної думи.

Так прийшов додому і, не роздягаючись, як сніп, упав на ліжку. Лежав, наче камінь, і намагався заснути... Чув ще, як приходив листоноша, як кидав у скриньку листи, а потім зникло світло і звуки, і все посунулося кудись у просторінь, де не було ні кінця, ні початку, лише одне болюче забуття...

IX.

Потяг сунувся повільно і ледачо, наче з примусу. Крізь побиті вікна віяла легенька прохолода і так приємно було вдихати її повними грудьми в задущливому повітрі брудного вагону. В сутінках вечера так мрійно світилися миські вогні, які де далі ставали все меншими й меншими. Він довго й замислене дивився на них, наче вперше бачив їх, а коло його вуст нерухомо застигла скорботна усмішка.

— Столиця наша...—думав про себе...—Столиця...

— Гаврило, крути!..—почувся в той час дикий голос якогось фронтовика десь на буферах вагону.

— І як вони можуть отак їхати?!—подумав, дивлячись на сіру масу шинелів, що звідусіль обліпила вагони.—Коли їхав з фронту сам, то ще не було такого...

Згадав останній випад хуторянського часопису. Писали, що він розводить демагогію, бунтує селянство, поширює дезертирство і руйнує фронт. Називали це злочинством проти визвольної боротьби нації.

— Чому проти боротьби нації?—думав з легкою усмішкою.—Яка користь нації від чужого фронту?..

Серед гомону подорожніх чулися окремі викрики окремих гарячих розмов.

— Бреше «Хуторянська Мова», тай годі!—звучав чийсь молодий голос.—Ми й самі знаєм добре, що робити!—Наш фронт не на їхнім фронті, а в себе під носом маємо його!..

— Це звичайна демагогія!—відповідав другий, старий і хрипкий голос.—Це вас, товаришу, так „Народня Доля“ навчила!..

— Ми й самі добре знаємо! Не треба нас учити!..—відсварювався молодий.

— Що правда, то правда!—озвався якийсь старий дядько в сірякові, що стояв поруч Лісчука.—Нас усі хочуть учити, але ми їх научимо!.. Кажуть нам: свобода і ліворучія, а тим часом наш брат як гине на тому фронті, так і гине, а пани як сиділи собі, так і сидять у своїх гніздах...

— Самі, товарищі, віновати!—висунувся з верхньої полиці вагону якийсь шофер у шкіряній куртці.—Товарищ Левий вам давно говоріт, что нада делать, а ви какой-то Национальной Ради слушаєте!..

— А вам, товаришу, в Москві людей туманити, в Москві туманити!—крикнув той самий дзвінкий голос.—Знаємо ми всі, чого ваш Левий хоче!..

— Настоящей свободи хочет он!—загарячився шофер.—Такой свободи, чтобы она действительно была свободой!..

— Брехня!—знову задзвенів молодий голос.—Знаємо добре, що як би тільки він дістався до влади, то напевне був би не ліпший від тих, з ким тепер маємо діло!.. Земелька українська потрібна вам, а не свобода! Призвичаїлися століттями гнобити та використовувати нас, так от не можете й тепер зрозуміти нас!..

— Нет, ми вас очень даже понимаем і говорім, что это что ни есть самая настоящая контрреволюція!..—змагався шофер. Разве возможно в такое время задумивать какое-то отделение і разбивать єдиний революційний фронт?!..

— Революційного фронту, товаришу, ніхто не розбиває!—заговорив Лісчук.—Национальна ж Рада в більшості складається із самих соціалістів, які що до революції, то йдуть плече в плече з усіми іншими поневоленими народами. Буржуазного тут нічого! Десяток представників хуторянської партії, що уявляють собою т. зв. українську буржуазію, попав туди на підставі того самого революційного права, себ-то через відповідні вибори... Метою Национальної Ради є визволення свого народу не тільки від гніту чужого народу, який фактично замінив собою ту буржуазію, але також від гніту своєї буржуазії. Визволяючись з під московського народу, зовсім не цураємся його, але вимагаємо рівних прав, бо на те ж і революція! Для українського селянина нема ніякої різниці в тому, чи буде його використовувати який небудь князь Орлов, чи товариш Бутилкін. Як від першого, так і від другого мусимо визволятися для того, щоб бути бодай рівними з ними. Це, товаришу, вже чисто з національного характеру, але ми, українські соціалісти, знаходимо його цілком природним. До соціалізму ми йдемо не збірними ватагами

випадкової маси, а організованою селянською громадою, яка є цілком свідомою своєї сили. Виразником жадань цієї організованої громади є Національна Рада, і вона знає дуже добре, що необхідне для нашого народу. І коли вона забороняє руйнувати панські маєтки і не розводить сваволі, то через те, що ті маєтки належать самому народові, а всяка сваволя зробила б ту анархію, яка б знищила волю...

— Правильно!... Цілком правильно!— залунали у вагоні, і Лісчук ніяково озирнувся навколо себе. Почув себе так, як почував підчас своїх промов на фронті.

— Гм...— подумав про себе.— Виявляється, що я можу промовляти... І тут же до гострої болі захотілося бути на селі, на свому рідному поліському селі, де така темрява і така несвідомість і нерозуміння цієї великої години змагань. Вийняв з кишені останнього листа від свого малого брата, який так гарно писав рідною мовою. Читав того листа і дивувався:

— В московській школі, а свого навчився... Що так настирливо вбивали, те само воскресло!..

Скупеньке світло лійової свічки, що блимало над дверями вагона, ледве дозволяло розбірати написане, одначе, він його розбірав і то так ясно, що воно заповнювало всю його істоту, і він уже не чув навіть того, як дядько в сірковій лаявся з шофером і як чийсь дзвінкий голос задовольнено звучав на весь вагон...

— Так їх!.. Так їх, заволок московських!..

«Спершу всього, кланяються тобі Мама, а я ще мушу розказати про наше теперішнє життя. Мамі занедужалося трохи, але, з того часу, як ти уже на фронті, їм стало лучче, і вони навіть тепер молотять зі мною. До нас тепер часто наїзжають якісь салдати з фронту, що називають себе агітаторами, але їм мало вірять, бо вони всі говорять про Москву, а про Україну кажуть, що „з цієї України нічого не буде“. Я тепер служу за секретаря в нашій волосній народній Управі і ту газету, що ти присилаєш, віддаю людям. Але люде в нас такі самі, як були ще до війни, і хочуть тільки одної землі, але робити нічого не хочуть самі. Тільки вже на цих днях приїхала з міста Олійникова Марійка, яка десь там училася, і заклала тут організацію „Знайсе-ло“. З неї дуже всі дивувались, як вона говорила на сході про Україну, і вибрали її до Народньої Управи за члена. Тепер вона порядкує тут не гірше мужика якого. Якось вона зробила тут віче і співали— „Ще не вмерла Україна“...»

— Марійка?— упинився Лісчук.— Невжеж це та сама Марійка, яка перед війною була всього лише в другій класі?..

Потяг став іти лекше й зупинився коли якоїсь ясно освітленої великої станції. Ритмічний стукіт коліс змінився на крикливий голос сірої маси, що густими хвилями посунула на потяг.

Через якусь хвилину у вагоні стала тіснота, що годі було порушитися. Лісчук заховав листа і віддався своїм думам. Думав про те, що стріне його на рідних місцях, де стільки було витрачено ним сили на те, щоб нагадати їм, — „чії батьки і чії ми діти“.. Згадував своє минуле, як крадькома збірарися в зимові вечори до занедбаної школи, і там він читав огненні рядки „Кобзаря“, — того самого „Кобзаря“, який став основою цілого відродження. І ось тепер, після стількох літ безнадійного митарствования поза межами рідного села, після трьохлітніх терпінь серед могил і руїн, —вертається до своїх, не знаючи, чи привітають його так, як вітали колись, коли він ще не був ні поетом, ні революціонером, а просто свідомим сином свого народу. Тепер вертався до них для того, щоб навчити їх свідомо боротися за те, про що колись могли тільки снити у своїх снах безталанних, або говорити під час „дружньої“ пиятики, коли так горіло серце і до самісінького дня розкривалася душа незряча.

Потяг сунувся черепашою ходою, іноді здригався, як норувистий кінь, і у вагонах була мертва тиша і пахнуло брудними тілами подорожних, що снили снами тривоги і затаєного бунту, якому ще не настав час виявитися й залити собою всі оті поля, що так тасмничо зазирали в пів-освітлені вікна вагонів. І дивлячись крізь вікна в сутінь полів, Лісчук відчував у своїй душі якесь незрозуміло гостре передчуття чогось недоброго і страшного...

Стомлено присів на підлогу і так приєднався до тієї маси, що снала своїми снами. Крізь грюкіт коліс і брязкіт буферів, долітав гомін минулого, виринали знайомі лица, сміялася Зося, гарячково доказував щось Судолом, меланхолійно марив сутуловатий поет, і все те здавалося йому таким приємним і таким цікавим, що забувся за все на світі і цілком спокійно віддався хоробливим візіям свого мозку...

Хвилинами, коли хтось спросоння штовхав його під бік, або коли поїзд раптово зупинявся на якійсь маленькій станції, він на мить розкривав очі, позирав на вікно і, побачивши там чорну ніч, знову вертався до перерваних марень і з'явищ.

Коли підвів голову, то побачив у вікнах криваво-червоні проміні сонця. Встав з брудної підлоги, на якій перевів усю ніч, і подивився за вікно. Безконечно широко розгорнулися пустельні поля зі сірими стернями, над якими срібно-димлячими хвилями котився легенький вранішній туман, як то буває в перші осінні приморозки.

— Вже і осінь! — подумав про себе. — Коли ж оті жнива минули?..

На обрії синіла важка смуга лісів.

— Скоро й Полісся зачнеться... — промовив хтось коло нього.

го.

Озирнувся в бік і побачив того самого дядька в сірякові, що вчора був незадовольнений Революцією і полаявся з московським агітатором.

— Ви звідки, дядьку?—повернувся в бік сіряка.

Сіряк тільки чмихнув і не відповів нічого.

— Звідки ви, товаришу?—спитався він удруге.

Лице сіряка заясніло й охоче озвалось:

— Та я той, із самісінького Полісся...

— З якого села?—запитався Лісчук знову.

— А хіба ви його знатимете, як я скажу?—перепитався

сіряк.

— Я також із Полісся...—сказав на те Лісчук.

— Еге...—блиснув очима дядько.—А як подивитися на вас, то ви зовсім не тутешній...

— Як то так?—спитався Лісчук, а сам подумав:—Начинається... Колись з одного слова визнавали, а тепер... Мова моя змінилася, чи що таке?

Дядько в сірякові говорив:

— Посилали мене до Києва з прошенням до Національної Ради, аби нам дозволили пана вигнати... Ходив там скрізь, але ніде ніхто не сказав нічого...

— Як то так?—спитався Лісчук.—Адже ж ви могли зайти до комітету селянської організації, і там вам усе сказали б...

— Та я був...

— Ну, і що ж?

— Нічого... кажуть, що він і сам утіче, як якісь там Збори відберуть від нього землю...

— А інакше не може бути,—сказав на те Лісчук,—бо так, як ви думаєте, нічого не зробите!.. Сьогодні ви виженете його, а завтра він вижене вас, і тільки те будете робити, що виганяти один одного...

— А чим же той пан вижене нас, як він сам один, а нас багато!..—здивувався дядько.—Тепер же весь народ і військо проти панів стало...

Так то, так!—всміхнувся Лісчук.—Тільки пани мають піддержку від чужих панів, а разом вони можуть накоїти багато лиха...

— Так що ж тоді робити?!—вражено спитався дядько.

— Треба триматися гурту і також робити все разом! От, як Національна Рада скличе Всеволодні Збори, куди з'являться представники селянства, робітництва та трудової інтелігенції, то вони разом вироблять такі закони, щоб по них можна не тільки вільно жити і працювати, але також вільно користуватися усім тим добром, що досі було в панських руках...

— Ех, дай то, Боже!—зітхнув дядько.—Тільки на це треба довго ждати, а наші люди не хочуть дарма сидіти...

— І не треба дарма сидіти!—сказав Лісчук.—Організуйтеся в свою селянську організацію „Знайсело“, засновуйте товариство «Просвіта», відчиніть собі читальню, і так приготуйтеся до того, щоб бути справжніми громадянами в своїй державі...

— Та це, знаєте, мені таксамо ще й у Києві казали, тільки це ні до чого!..

— Чому так?

— Та все через те, що нам оте громадянство не потрібне!.. Ми мужики були й мужиками зостанемося. Нам аби земля, а те все...

Не скінчив. Махнув рукою і став стягати з полиці великого мішка. Лісчук хотів було щось пояснити йому, переконати його в протилежному, але через хвилину роздумався і замість того спитався:

— Що, ви вже злізаєте?

— Так, це наша станція!—відповів дядько, натягаючи на плечі мішка.—Поможіть трохи, товаришу!..

Помагаючи йому взяти на плечі мішка, здивувався,—чого такий важкий?

— Що ви туди напакували, товаришу?

— Та то хліб, що брав собі в дорогу.

— І щож, ви його не з'їли?..

— Бачите, мені в отім комітеті, що „Знайсело“ називається, даремно обідати й вечеряти давали, так ото й зосталося...

— А чому голодним салдатам не віддали його, Бачите скільки їх тут їде?..

— Гм...—хитро всміхнувся дядько.—Хіба я дурний, чи що, щоб роздаватися.

— Але ж вони, оці салдати, всю революцію зробили!—скрикнув Лісчук.

— Та всі ми ту ліворучцю робимо, що там і казати!..—зітхнув дядько.

Поезд став йти легше, і дядько метушливо почав тиснутися до дверей.

— Всього доброго вам!—сказав йому Лісчук.

— Щасливо оставайтесь!—відповів той, зникаючи в дверях.

Через хвилину дядько в сірякові стояв уже на пероні маленької польської станції і гаряче щось розповідав другим двом сірякам, що підійшли до нього. Тримаючи одною рукою мішка, другою показував на вікно вагона, в якому стояв Лісчук, і він зрозумів, що говорять про нього. Зрозумів також, що говорять вони не дуже то прихильно, і одвернувся від вікна...

В той час потяг рушив, і Лісчук встиг ще побачити, як зна-

Йомий йому дядько в сірякові повернувся в бік від'їзжаючого вагона і сердито сплюнув. Що це могло значити, він так і не міг зрозуміти, але відчув себе так, наче йому хтось плюнув просто в лице, і то без найменшої причини.

— Здається, нічого такого злого й не сказав йому?..— думав гірко і сумно дивився на стрункі стовбури сосон та ялин, що рівними рядами тяглися вздовж колії. Іноді над дорогою стояли маленькі хлопчики, що пасли в лісі худобу, і такими дивними очами дивилися на вікна вагонів, наче перший раз бачили їх, і тут він перший раз побачив, що ці стрункі сосни, дядьки в сіряках і обірвані хлопчики—чужі й далекі для нього, і що між ним та ними нема нічого спільного, і що всі вони існують окремо, кожде само для себе і для своїх інтересів. Ці стрункі стовбури дерев і зігнуті сірі постаті людей здавалися йому одним цілим тілом, сила якого полягає в його несвідомості. І що ж тут зможе він один, коли проти нього сотні тисяч невідомих і несвідомих сіряків, що в одну мить можуть стерти навіть сліди його, коли б так наважитися піти проти їх волі.—Ні, тут необхідно використати їх темряву для того, щоб поширити світло, але як це зробити?!

Відчинив вікно і вихилився в нього. Повними грудьми став вдихати в себе свіже повітря, що пахло живицею й отавою. Повійнуло далеким і рідним.

— Скорше б уже!—подумав про себе і став придивлятися до місцевости.

Помітив на небосхилі ряд високих і темних тополів. Дивився довго, заки впізнав своє рідне село. Тільки, дивно, як же все змінилося. Там, де три роки тому були дубові ліси, тепер тільки пеньки чорніють, а між ними безконечними рядами простяглися заіржавлені дротяні загороди та глибокі шанці. Згадав, що тут також була війна. Це її сліди zostалися. Знав про це тільки з листів свого малого брата, який писав йому про це все, ще тоді, як був на далекому північному фронті. Ще гостріше стисло щось за серце, ще болючіше здавило щось за горло.

— Ні!—думав.—Не треба війни! Я робив добре, коли агітував проти неї..

Ряд тополів став зовсім близько, і потяг став підходити під перон маленької поліської станційки, на якій так знайомо всміхалося йому одне слово—„Пуца“.

Похапцем взяв свою валізу й пакунок з останнім числом „Народньої Долі“ і, не чекаючи навіть, заки стане поїзд, вистрибнув з вагону.

До села не далі, як дві верстви. Озирнувся навколо. Повними грудьми вдихнув у себе свіже повітря і пішов навпростець, через поля, туди, де мальовничо розгорталось село.

— Село.. Рідне моє!..—шептав зворушено, виходячи на горбочок. Як із землі, виринула перед ним старенька трьохбанна церковця. Відразу помітив, що третя баня над вівтаром трохи присіла, а стародавній хрест на ній журно схилився на бік.

Дивне почуття обгорнуло всю його істоту, і він сам не помічав, як з його очей котилися великі краплисті сльози. Тільки одно слово ворушило його вустами:

— Село!.. Село моє рідне!..

І вимовляв це слово з такою ніжністю, як вимовляє молода мати до свого першого дитяти:

— Моє маленьке!.. Моя люба дитино!..

X.

Ішов знайомою вулицею вздовж села і не міг її взнати. Те похилилося, те розвалилося, а коло церкви звідкись узявся паркан новий. Пригадав собі, що як служив ще в земстві, то писали з дому, що громада постановила вибудувати коло церкви нового паркана і стягали для цього по два карбованця з хати. Одиначе тоді з цього нічого не вийшло, і коли він, ідучи до війська, приїздив додому прощатися, то коло церкви вільно блукала худоба, і рили свині.

Стрінув двох-трьох знайомих господарів. Вітаючись з ними, помітив щось дивне в їх очах, особливо тоді, як вони дивилися на його чистенького ковнірця й дбайливо зав'язаного кравата.

— А ви тепер якої партії?—спитався його один господар, хитро позираючи зпід лоба.

— Нашої, селянської...—відповів він.

— Гм... як нашої, так і нашої...—став чухатися господар в потилиці.—Тільки, знаєте, щоб та партія була за землю і волю... Бачили вже який паркан стоїть коло церкви?..

— Бачив! А що таке?—спитався Лісчук.

— Хе...—всміхнувся задовольнено господар.—Та ж то воля, а не паркан!..

— Як так?!

— А так! Коли було першого мая і святкували ліворучію, то громада постановила піти до бувшого панського лісу і взяти на тартаку дощок...

— Так!..

— А ви думали, що як?—якось призириливо перепитав його господар.—Дивитися будемо, чи що?!

Лісчук поспішився лагідно розпрощатися й завернув у маленьку вуличку, де була його рідна хата. Тільки що заскрипів

ворітьми і вийшов на заросле зеленим споришом подвір'я, як з хати вискочив півроздягнений брат і радісно кинувся до нього.

— Нарешті таки дочекалися!—Я тут мало що не збожеволію від туги за тобою! Ще як був на війні, то якось терпів, але тепер, коли ти вже майже вільний...

— Гей, не такий же я вільний, як тобі здається, брате!—зітхнув Лісчук.

— Чого ж так?!—здивувався брат.—То ж ти писав, що в Києві...

— Ото ж бо воно й є, що в Києві, а не тут!—перебив його Лісчук.

— Ну, це вже ти жартуєш!—засміявся брат.—Давай-но ліпше сюди свої пакунки, та ходім скорше до хати!..

Тільки через поріг переступив, як і мати проти нього. Тремтить, мовчить, а з очей тільки сльози грядом котяться... Впала в обійми і так зацілила.

— Мамусю моя кохана, що з вами?!—питався.

Плачучи, як мала дитина, крізь сльози, відповідала:

— Вимолила тебе, сину мій! До Почаївської Матінки молилася все...

Брат мовчав і удавав, що клопочеться коло його пакунків.

— Яка я щаслива, що бачу тебе, сину мій!—все ще плакала стара.

А він цілував її зморщені й чорні від важкої праці руки і сам не знав, що сказати, що промовити. Його душа й серце були сповнені того святого почування, яке обгортало його колись в дитинстві, коли ця старенька бабуся, що є його матір'ю, вдила його до святого причастя.

— Заспокоїться, мамо!—промовив тихо.—Тепер вже я не піду на війну!..

— Хвала Богу!—радісно крикнула стара і зразу ж метнулася до печі.—Ти голодний, сину!..

— Ні, мамо! Я тільки стомлений!—відповів він, підходячи до столу й розглядаючись по хаті.

Все було таке дороге і так любе: ліжка з вибійчаним рядном і подушками, мисник з глиняними мисками й полумисками, старі полотняні образи з темними лицами святих і мальована скриня з двома замками...

Почув на очах щось тепле й зворушено глянув на брата. Той похилив голову на груди й не сказав нічого.

— Що з вами, сини мої любі?—повернулася в той час до них мати.

— Нічого!—одночасно якось відповіли вони й аж тепер тільки розцілувалися.

Стара мати радісно дивилася на своїх синів і не могла

очей від них відвести.

— Люби мої!.. Синочки кохані!..—говорила про себе зітхаючи.
— Доглядала...ночей не досипляла... Слава Богу!.. Слава Богу!..

І, не перестаючи приказувати, знову метнулася до печі й витягла величезну макітру з варениками. Ставлячи її на стіл, промовила:

— Десь наче знала, що ти сьогодні приїдеши..

Брати тільки всміхнулись:

— Ви, мамо, завжди все передчуваєте.

Лісчук їв і щось не їлося йому. Розбурхані думки й спогади владно охопили його в свої обійми, і він не знав навіть, з чого почати і що робити. Якось дивно почував себе в рідній хаті. Дивився на зморщені від праці руки матері й замозолені руки брата і наче соромно йому робилося за себе.

— Іж, сину, та ляж спочити трохи!—говорила йому в той час мати.

— Я, мамо, хотів би трохи на село вийти!—сказав він.

Але брат рішучо запротестував.

— Ні, Олельку! Ти ляж собі спочивати, а я вже сам за все потурбуюся!.. Нічого тобі ходити на те село, бо воно само до тебе прийде!.. Ось тільки Марійці скажу!..

— І що то за Марійка така завелася тут?—озвався Лісчук.

Мати журно захитала головою.

— Суцїлистка, кажуть!..

Брат тільки всміхнувся:

— Скоро ти її сам побачиш!..

Лежав на ліжку й удавав, що спить. Прислухався до джеботання мух на вікнах і думав про велике місто. Дивно було йому, що ніяк не міг не думати про щось інше, як тільки про Зосю. Стояла перед ним, як дійсна, і все всміхалася чогось. Хвилинами йому здавалося, що він навіть чує, як вона щось говорить, але коли починав прислухатися, то чув тихий шепіт матері і брата, як вони розмовляли між собою. Нарешті брат одягся і кудись пішов, а мати заклопотано стала поратися в коморі. Зоставшись сам у хаті, подумав:

— Мушу негайно написати їй!..

Встав тихцем із ліжка, дістав з кишені хемічного олівця й записну книжку, але в той час в сїнях хтось голосно заговорив, і він скоренько поклався в ліжку. Впізнав по голосу, що то був сусїда Сидір, багатенький чоловічина і „на всю губу го-

сподар“, як казали про нього на селі...

— Так, кажете, спочиває?..—чувся в сінях грубий голос.

— Еге ж спить...—тихо відповідала мати.

— А коли ж він устане?—допитувався Сидір.—Тут я до нього з одним ділом...

— Вечером зайдіть!..—радила мати.

Сидір ще покашляв трохи і пішов, а мати знову стала з чимсь клопотатися в коморі. Тоді уже тільки він підвівся й на швидку написав: „Незабуня Зосю! Я на нашому любому Полісся, в своєї рідної мами, під своєю рідною стріхою. Пишу тобі пару цих слів для того, щоб ти не думала, що я тебе ненавиджу, або не люблю так, як любив колись. Навпаки! Нема такої години, щоб я не думав про тебе, або не згадав би тебе! Цілую. Твій Олелько“.

Потім вийняв з кишені маленького блакитного копєрта, написав адресу і перечитав написане. Перечитавши, на хвилину замислився, а потім уважно і старанно закреслив слово «цілую.»

— Не потрібно...—промовив сам до себе, кладучи листа під подушку.—Якось воно ненатурально буде...

І враз відчув страшну знемогу у всій своїй істоті, коли вже не хотілося ні думати, ні згадувати, а тільки безмовно лежати і не відчувати нічого. Червоні промінні заходячого сонця криво падали крізь вікно на чистенько прибраний стіл і тоне-сенькими змійками плазували по постелі, легенько лоскочучи його лице, а йому було тільки приємно, тільки затишно і тільки добре. Очі якось сами собою злиплися, і він солодко став снити чимсь ніжним і добрим, як колись у дитинстві, коло серця рідної матері. Не чув і не бачив, як у хаті засвітилося світло, як заходжувалася коло печи стара мати, як клопоталися коло стола брат і Марійка.—Вони хотіли приготувати вечєрю раніш, ніж він прокинеться, тим більше, що ще мали прийти гості: вчитель, вчителька, попович студент і якийсь заїздчий член фронтового «Исполкома», що саме з'явився чогось до сільської Народної Управи. Крім того мали ще прийти де-які члени місцевого відділу організації „Знайсело“, який заснувала тут Марійка, а поза тим усім мав зайти й сусіда Сидір, якого також треба було прийняти, як гостя.

Стара була рада тим, що може прийняти в своїй бідній хаті добрих людей, і нічого не шкодувала для того, щоб справити добру вечєрю. Аж шестєро курей і дві качки пискнуло під ножем для смачної печені, а для не менш смачних вареників принесла свіжого сиру добра Марійка, яка також тішилася приїздом Олелька, хоч мало що й знала його. Тоді, як він ще був у селі, то вона ледве на ноги спиналася, а коли він служив у земстві, вона щойно до школи зачала ходити. Тоді ж вона прочитала його

першу книжку „ Загаслі Зорі “ і, потай, полюбила його і завжди думала про нього й марила ним.

І з того часу, як вона почула від його брата, що він приїхав з фронту до Києва, вся запалилася гарячим бажанням „бути корисною для його ідеї“ і зразу ж узялася за працю. Передовсім заснувала філію організації «Знайсела,» а потім подбала про адміністративне впорядкування—як свого села, так і цілої волости. А ще за якийсь час стала відомою на весь повіт і при перевиборах повітового Земства на повітову Народню Управу її одноступовно вибрали в члени президії цієї Управи.

Господарі слухали багато запальних промов різних „горателів“, але ніхто з них не вмів так щиро промовити до їх серця, як промовляла вона. А промовляла вона по своєму, по жіночому, якось від серця все, бо знала, що в революції більше відчувається серцем, ніж розуміється мозком. Думаючи так, не помилялася й досягала свого. Робила це в ім'я ідеї, але глибоко в душі щось таємне говорило їй, що ні і ні... Тоді розуміла, що робить це для того, щоб стати достойною його і не раз марила тим, як будуть разом, обоє—мужицькі діти, на широкій дорозі світла. Мріючи так, прагнула зустрічи, бо вірила, що так вони не зможуть розійтись, не знайшовши того ґрунту, який еднав би їх душі... І ось, нарешті він близько неї,—так близько, як вона й не сподівалася. Лежить собі і спить тихо, а того й не знає, що в двох кроках від нього б'ється невідоме йому любляче серце. Спить і не знає того, яка пишна мужицька вечеря чекає його і скільки праці приклала до цього невідома йому Марійка...

Двері відчинилися, і в хату поважно ввійшов госпродар Сидір.

— Добричір!—голосно привітався він.

— Добрий вечір!—відповіли йому.

— Ге-ге-ге!..—протягнув він.—Як бачу, то у вас без горілки не обійдеться!..

Опелько здригнувся і розкрив очі.

— Добричір!—звернувся до нього Сидір.

— А-а-а... дядько Сидір!—підвівся Опелько, простягаючи йому руку.—Як живете, що поробляєте?..

— Та той...—заговорив Сидір.—Якось воно все переплуталося... Там війна, тут ліворучія, а через те вже й сам не знаєш, що робиш... Клопіт один, тай годі!..

— Чого ж так?—спитався Опелько.

Дядько Сидір збирався вже відповісти якімись дуже складними словами, що було видно з того, як він довго надумувався, але його перебила старенька:

— Ти вставай-но, сину! Подивися, хто в нас є!

Сказала й радісно гянула на Марійку, яка стояла серед

хати і всміхалася.

— Знайомся, Оленьку!—сказав брат.—Це панна Марійка, про яку вже знаєш!

Оленько, побачивши її, зніяковів, і, заїкаючись, почав пробачуватися, що роздягнений, і просив на хвилинку не дивитися на нього.

Дядько Сидір, іронічно всміхаючись, промовив:

— Та чого ж тут такого щоб не дивитися?! Адже ж панна Марійка не така вже й пані, щоб соромитися!.

Оленько тільки подивився на нього й зачав одягатися. Одягнувшись, повернувся до Марійки і сказав:

— Дуже мені приємно пізнати таку славу землячку!

— Яку там славу?!—знизала плечами Марійка, простягаючи йому руку.

Коли почув свою руку в її маленькій, але такій дивно сильній руці, то мимоволі подивився в її очі, наче запитуючи:—Де ж ти така дужа взялася тут?!

Вона так же спокійно подивилася в його лице, і обоє опустили очі. А він, дивлячися на її струнку й міцну постать, в простенькій синій сукенці, яка так щільно облягала її сильні клуби й високі груди, думав про себе:

— Якаж вона пишна!.. Яка пишна!.. Щож у ній може такого бути, щоб заставляти цих Сидорів слухатися?..

— Ви, товаришу, напевне дуже зморилися в дорозі?—почув він низьке контральто.

— Так!—відповів їй поспішно.—Цілу ніч майже простояв... Але тепер нічого... Відпочив дуже добре...

— Надовго ви до нас?

— Не знаю ... Як Цека скаже... Я з дорученнями...

— Ах, так?!—схопилася вона.—Тоді я до вас матиму безліч претензій...

— Чи зможу тільки задовольнити їх?—спитався і глянув її в очі.

Глянув і замилувався виглядом її трохи продовгастого, засмаленого сонцем, такого прекрасного здорового лица, з якого так проймаючо ясніли великі чорні очі, котрі здавалися чорними вогниками.

— Яка пишна!—знову подумав про себе.—Такі смагляві сильні лица і такі огненні чорні очі мають тільки Врубелевські демони з казки, з уяви, а вона?..

— Вам трохи чудно, правда? Ви так довго не були вдома!—сказала вона.

— Ах, так!—заговорив він.—Від тоді, як до війська йшов..

— А я вас пам'ятаю... Ви тоді були з таким блідим лицем..

— І я вас пам'ятаю... Ви тоді були така маленька й слава-

ненька дівчинка.

Вона почервоніла й схилила на груди голову. Дядько Сидір закашлявся, що значило, що він хоче говорити. Одначе говорити йому тепер не прийшлося, бо враз у снігах щось затупіло й загомоніло за цим двері в хату широко розчинилися і один за одним стали входити гості. Перший був маленький білявий учитель, з такими ж маленькими й хитрими сірими очима, слідом за ним увійшла висока й суха, чорна, наче осмалена ялина, його жінка—вчителька, потім увійшов нічим особливим, крім довгого носа, непомітний попович, два молодих господарі у вишитих сорочках і фабричних „спінжаках“ і, нарешті,—низький, присадкуватий, з вугроватим лицем і рудими вусами, салдат.

Вітаючись з усіма по черзі, останнім привітав салдата. Той важно надувся й, не кажучи ні слова, сів на лаву і процідив крізь зуби:

— Н—да... Можна сказати, інтелігенція, народ і військо, но тільки оно что то не ладно виходить...

— Це ви про що, товаришу?—звернувся до нього Лісчук.

— Да ні про что!—понура якомсь буркнув той.—Я между прочім, так себе... Так гаварю, как інтелігенцію, так попервое пачтеніє, а салдату, которий значітьє вся революція, на сам паследок руку ткнув...

— А, товаришу, який же ви!—почав було говорити Оленько, але салдат закліпав очами і несподівано для всіх голосно крикнув:

— Смірна! Какіє здеся разгавори можуть бить, када меня обіделі!..

Всі ніяково переглянулися між собою. Оленько тільки знизав плечами:

— Я, товаришу, сам військовий і знаю, як треба поводитися з людьми, а ви...

Салдат так і схопився:

— Ах, так ти военний?! А пачему же ти не в военном?..

Оленько дістав документа і показав йому. Той довго дивився, а потім почервонів весь і тихо промовив:

— Премного ізвіняюсь, я думал, что ви так себе...

— Що то значить „так себе“?—суворо спитався Оленько. Прощу зараз же показати мені свої документи, а то я буду змушений вас заарештувати!..

— Він хоче якусь реквізицію робити!—озвався один з молодих господарів.

Салдат винувато зкліпав очами й почав шукати по кишенях. Шукав довго, а сам то білів, то червонів, говорячи собі під ніс:—Товаріщі уполномочілі... Грят, бері бумажку да отправляйся в деревню...

Нарешті він дістав учетверо складеного маленького папірчика і подав Лісчукові. Той розгорнув і прочитав у голос:

„Пред'явитель сего солдат Нікіта Риков отправляется в деревню Пуша с целью реквизиції продуктов для опотребленія армії, что подп'исью і приложеніем печати удостоверяется. За председателя Исполкома 44 Артелерійской бр'ігады—Сич. За сиклітаря—Петр Іванов“.

— Це все?—спитався Лісчук.

— Разі недостаточно?—підвівся салдат з лани і став струнко.

— Бачте, товаришу!—лагідно промовив Лісчук.—Цього документа вистачає якраз настільки, щоб вас під суд віддати... Хіба ж ви не знаєте, що в армії є інтендантство, яке й відає всякими такими справами?

— Да ми єто знаем, но только інтенданство для с'ібя, а товарищі для с'ібе хотелі... Оно-то вещь такая, что ежели свобода, так...

— Ціхо мені!—гостро сказав Олелько.—Зараз же вертайтеся собі до своєї частини, або я вас заарештую і відправлю до повітового комісара, як волоцюгу...

— А документ?—простягнув салдат руку до Олелька.

—Документ зостанеться в нашій Народній Управі, і вона відішле його до вашого Армійського Ісполкому...

Салдат хотів було ще щось говорити, але раптом вирвався наперед дядько Сидір і, махаючи кулаками, закричав:

— Пішов вон, ти, заволоко кацапська, коли хочеш, щоб ребер тобі не поламали!..

— Ціхо, дядьку Сидоре!—почав було вмовляти Олелько, але в справу вмішалася Марійка:

— Як голова Управи наказую вам, Сидоре, відпровадити цього чоловіка за село і повчити його, щоб другий раз і не заявлявся!..

Потім повернулася до Олелька й промовила тихо:

—По мужицькому треба, а не так...

Олелькові на мить стало начеб-то неприємно чогось, і він повернувся до дядька Сидора:

— Тільки ви там глядіть, щоб нічого такого, а то відповідатимете!..

— Та знаю вже!—мугикнув Сидір, випроважаючи салдата за двері.

Всім було не то соромно, не то прикро після цього випадку, і не знали, з чого почати. Першою заговорила Марійка. Звертаючись до Олелька, сказала:

— Тепер ви, можна сказати, вийшли в курс наших справ. Початок добрий, але як-то далі буде?

Олелько тільки рукою махнув:

— Ну й початок!..

— Сідайте до столу, люде добрі!—заговорила старенька.—
Що там про це говорити так довго?..

— А й справді!—підхопив Олелько слова матері.—Що там
говорити про якихсь волоцюг, коли в нас іншого діла досить...

Всі враз загомоніли і стали сідати за стіл, на якому стояла
смачна вечеря.

Після п'ятої, чи шостої чарки господар Сидір „розохотився“
до розмови. Перехилився через стіл до Олелька і говорив:

— Так скажіть мені, як ото саме та земля роздаватися
буде?!

— По рівній часті на кожного трудящего чоловіка!—відповів
Олелько.—Словом сказати, мусить бути так, щоб ніхто не був
покривджений...

— А по багато-то прийдеться?—допитувався Сидір.

— В середньому випадає по три десятини, але це ще добре
невідомо... Це буде відомо лише тоді, коли буде зроблено учот
усіх монастирських, панських та царських земель...

— Гм... А як саме наділятимуться?.. По якому порядку?..

— Перше всього безземельних і малоземельних, а потім
буде вирівнання земельних участків..

— Як-то так?—підвівся Сидір.

— А так, щоб усі були однакові...

— Отакої!— з притиском вимовив Сидір.—Так, виходить
що я нічого не получу?

— А скільки ж у вас десятин?

— Тридцять десятин і нас троє: я, стара моя та син наш...

— Виходить так, що у вас можуть де-що навіть відрізати...

— У мене?!—аж до стелі вирівнявся Сидір.— У мене, ка-
жете, можуть відрізати? А хто має на це право? Хто має право
на мою кривавицю, на моє добро, на мою працю?! Я ту землю
маю ще від діда й прадіда! Я дбав про неї, щоб вона пісною
не була! Я що року гнойком удобрював, а на межах дикі груші
понасаджував...

— Не хвилюйтеся так!—став заспокоювати його Олелько.
Це так випадає на наш повіт, але як взяти всю землю на
Україні, то на кожного трудящего буде коло п'ятнадцяти деся-
тин... Тепер Національна Рада радить над тим, щоб безземель-
них та малоземельних розміщувати скрізь, де будуть земельні
лишки, а середняки сидітимуть на місцях. Отже як так буде, то-

ді вам ще приділять десяти з п'ятнадцять. Тільки, бачте, це буде тоді, як Україна стане самостійною республікою і викине всіх кацапів...

— Ну, це вже інша річ! Це я розумію! Коли так буде робитися, то щось воно таки й добре може бути з цього!..—задовольнено говорив Сидір, сідаючи на лаву. Учитель і учителька тим часом скаржилися на брак українських підручників, без яких „неможлива українізація“; обидва члени місцевої філії «Знайсела» говорили щось про „учот панського збіжжя“, а попович сперечався з Марійкою і доказував їй, що «ніяка республіка не є можливою там, де 80% неграмотних; а необхідна одна голова—гетьман...»

В Олелька все якось переплуталося в голові і то не стільки від випитої чарки міцного самогону, скільки від несподіваного напливу нових думок, що виникли під час його розмови з дядьком Сидором.

Пізно в ночі гості розпрощалися й пішли додому. Зосталася одна Марійка, яка мала ще про щось говорити з ним...

XI.

Дні минали швидко й непомітно. Шум Великого Міста, що весь час наповнював його мізок, замінився тихим гомоном лісів, в яких він бував майже щоденно, ідучи по справах організації на села. Образ Зосі перед його очима зблід і стерся, а замість нього стала міцна постать Марійки, яка вабила красою й чарувала своєю внутрішньою силою. Правда, досі вони ще ні одного слова не сказали самі про себе, але при спільній праці відчували таку єдність і близькість, що всякі слова здавалися б зайвими...

Особливо зачарувався він нею під час Повітового Селянського з'їзду, коли необхідно було прийняти потрібну для Цека „Знайсела“ резолюцію, чому дуже перешкождали представники лівої течії „Червоної партії“. Говорило багато промовців, а в тім числі і він; але всі вони не змогли подолати демагогічної красномовности своїх політичних противників і переконати селян у тому, що справа стоїть як раз навпаки...

Тоді виступила вона. Говорила мало, але говорила так мальовничо, що він, поет, позаздрих їй. Позаздрих і закохався. Закохався сильно, хоч сам не знав, в чому саме полягає зміст його чуття...

Говорила майже віршом.

„Товариші Селяне! Хто із вас не знає за селом старої „хвигури“, на якій Розп'ятий стеріг межі панські?! Той мусить

знати, як хилилися перед ним наші голови селянські, завжди мовчазні, стомлені, й понурі... Скільки-то літ дивилися ми на пробиті руки того Страдника за правду і скільки-то надії ми на нього покладали, скільки-то молились, плакали й зітхали, а в той час без жалю нас гнітили дуки!.. Один кам'янів серцем у боротьбі із горем, другий шов кудись аж у Канаду шукать щастя свого, а третій звертався до попа за порадою, а піп знов для втіхи одно казання: „Кайтесь люде, кайтесь! Бог дасть раювання!..“ Пригадуєте пекуче літо і важкі жнива на панських ланах, слідом за якими йшла сумна осінь і в школі починався запис до науки діточок наших? Скільки вони мусили там витерпіти від московського учителя, який „забивав їм баки“ над московським «Родним Словом» для того, щоб весною випустити їх ще темнішими, як вони були... А ви ж знаходили собі єдину радість в жидівському шинку, бо іншої радості не могли знати... І там-то у ваших хмільних головах творилися перші слова погрози гнобителям і перші слова надії, тієї надії, якої тепер дочекалися!..

„Із нашого бідного села починають чути голоси святої правди! Тієї правди, яка таїлась в серці селянина і яка тепер має визволити Україну. Має визволити, бо інакше усе загине! Кожний з нас повинен знати, що який би чужинець над нами не панував, а мужикові від того не було ліпше! Треба пам'ятати, що тільки з боротьби і крові, на страшній руїні запалає сонце в дивному промінні! А той дивний промінь буде освітлювати наше вільне життя на вільній нашій землі, на якій не буде ні холопа, ні пана, а будуть усі рівні й однаково задовольнені. Але для того, щоб так було, всі, як один чоловік, мусите йти тим шляхом, який показує вам ваша мужицька організація!..“

Чи намальована картина сумного минулого, чи уява світлого майбутнього захопила делегатів селянських громад, які вже без усякого вагання, одностайно прийняли пропонувану „Знай-селем“ резолюцію. Покінчився з'їзд повним розбиттям політичних противників, як лівих, так і правих. Наразі вони зосталися переможцями, і це окрилювало їх надіями на майбутнє, в яке свято вірили.

Пригадував потім не раз, як пізно вечером верталися з міста додому. Сиділи поруч на вимощеному пахучим сіном драбинчастому возі, колеса якого раз у раз стрибали по нерівній колії лісової дороги! Навколо тихо і урочисто ялось гомонів ліс. а в горі, над вершками дерев повільно сунувся по небу срібний кружок місяця, наче підглядав за ними. Стомлені працею на з'їзді мало що говорили між собою, тільки вслухалися в теплоту своїх тіл, як вона передавалася від одного до другого.

— Скоро мушу вертатися... — промовив він замислено.

- Куди!—здрігнулась вона.
- Туди, звідки приїхав сюди,—відповів.
- А вибори до Всенародніх Зборів як?..
- Проведу й поїду...

Зітхнула й нічого більше не сказала аж до самісінького села. Тільки вже тоді, коли в'їхали в село, вона раптом схопила його за руку й швидко-швидко заговорила:

— А як же я тут зостануся?! Що ж я тут сама вдію!.. Чи подумали ви про це, Олельку?!

— Думав, Марійко, думав!—відповів їй із жалем.—Тільки, що ж із того?..

— Як то що?..

Віз підкотився під ворота Народньої Управи, коло яких на них уже чекала громада, і вони перервали свою мову.

...Підчас виборів стомилися надзвичайно, але ще більше стомилися підчас самого голосування. Мали досить клопоту, турбот і сміху. Передовсім хтось пустив чутку, що це пани так хочуть знову царя вибрати, а подруге,—не знали, для чого так багато всяких списків з номерами. Список „Знайсела“ був 4-й, і за нього голосувало майже все село. Один тільки дядько Сидір відмовився голосувати за нього і подав свій голос за список хуторянської партії. Як виявилось пізніше, то до цього його намовив попович, який також голосував за той же список.

Лісчук довго ще пригадував собі випадок з одною бабусяю. Прийшла зі своєю виборчою карткою до Управи, де була виборча урна, і стала розпитуватися,—що робити з нею. Дядько Сидір намовляв її голосувати за той список, за який голосував, але хтось там відрадив її від цього й намовив голосувати за список „Знайсела“. Тремтючи всім тілом, підійшла старенька до виборчої урни й так зацікавилася. Сидір стояв собі з боку і, побачивши її, голосно пожартував:

— Та ви, бабуся, не стійте довго! От перехрестіться тричі, поцілуйте дірочку й кидайте скоріш!..

Бабуся перехрестилася побожно, щиро припала устами до урни і вкинула свою картку.

Всі голосно зареготалися, а більше всіх реготався попович, який почував з цього якесь особливе задоволення.

— От вам і республіка! Ха-ха-ха! Республіка без громадян..

Господарі мовчки хмурили брови й кидали на нього зловісні погляди, в яких Лісчук помітив стільки зненависти, що

йому аж зимно стало від думки, що колись ця зненависть може вибухнути наверх і знищити не тільки таких, як попович, але й самих себе.

Тієї ж ночі він одержав телеграму, якою його негайно викликали до Цека. Поїзд із станції відходив на світанку. Він негайно спакував у валізку необхідні речі, попрощався з матір'ю та братом і скорше подався на станцію.

Проходячи коло Марійчиної хати, хотів зайти попрощатися, але побоювався, щоб не спізнитися і пішов далі. За селом його охопив перший осінній туман, і він обережно став ступати по нерівній дорозі, щоб не впасти. Як через півгодини, сидів уже в теплому й смердючому вагоні, повному фронтовиків, в його вухах враз збудився шум Великого Міста, а перед очима разів зо два смутно вимальовувався образ забутої Зосі.

— Що це зі мною?—подумав про себе і став дивитися у вікно, надіючись побачити ще рідне село. Але за вікном була молочно-сиза мла густого туману і якась затаєнна осіння тиша. Враз поїзд здригнувся, колеса заторохтіли, і валка вагонів повільно посунулася в сумну млисту далеч...

XII.

....Сонце наче заснуло десь, або розгнівалося чогось, що не хотіло світити... Над містом сумне, вкрите важкими хмарами небо, а в місті затаєнна тривога... В столиці України щось наростало, і воно відбилося на лицах прохожих, що якимось ніяково блукали по брудних та слизьких пішоходах. Де-не-де в чергах за хлібом, або в низці людей, що чекали на трамвай, з'являлися якісь не тутешні „фігури“ із злодійкуватими поглядами. В місті ширилися вперті чутки про прихід „червоних“, а по ночах то в одній, то в другій частині сонного міста чулися якісь злодійкуваті карабінові стріли. Хто стріляв і на що стріляв,—було невідомим, але ґрунт для виступу „червоних“ підготовлявся цілком певно...

Малюнки тих днів незвичкі. От низка людей в центрі міста чекає трамвая. Тут же якась сумнівна мужеська «фігура» з рижю бородою, в бруднім пальті й приплесканому картузі, галасує: „Да, Київ во власті контрреволюціонних сіл!.. Ета Національная Рада толькі тумана пуцайтє в глаза, а порядков нікакїх нету ні на грош! Что ето такое, что разделенія какіе-то видумала?! Буржуї всьо там сідять, которих біть нада!..“ З низки людей виходить козак у шапці з червоним шликом і, підійшовши до «фігури», тихо запитує: „А ну, товаришу, скажіть мені зараз же,

хто там саме є отой буржуй в Раді, що „тумана пуцають?!“ Скажіть же ви мені, яких саме вам бажається порядків і хто ви сам такий і звідки ви?!“

„Фігура“ якийсь час мовчки позирає на козака і призириливо кидає: „Я с хахламі не жілаю розгаварівать!..“

— Що?!—скрикує козак.—А з ким же ти тут думаєш говорити?!

— С кем хачу, с тем і гаварю!..—відповідає „фігура“.—А с хахламі, катория тьомния і не сознательния...

Козак відступає крок назад, і враз, несподівано якось, його здоровий кулак важко опускається просто на носа „фігури“, «фігура» з жахом кидається на пішеход і розпачливо кричить: „Что же ето такое, если тебе слова нільзя сказать?!“ Козак стоїть уже в низці людей і звідти чується характерне: «Минули ті роки, як розпірали пироги боки!.. Іди собі в свою кацапію кацапчуків дурити!..»

Публика сміється, а „фігура“ показує кулака і, кріпко видавшись, зникає.

Зза Дніпра-Славути недобрії вісти. Втікачі з Лівобережжя, що стали з'являтися на вулицях столиці, зі слізьми на очах, розповідали про північних „гостів“, які зразу ж далися в знаки кождому. Зачервонілося небо від незлічених пожеж, зачервонілася земля від невинно пролитої крові, а всіми шляхами та дорогами, що йшли на північ, загнулися безконечні валки возів з награбованою працею українського гречкосія.

Зникли пани зі своїх гнізд, та не з порожніми руками пішли вони в світ, а взяли з собою досить того, що раніш награбували. Зосталися вірні своїй Україні тільки одні сини чорнозему, і випало на їх долю нове лихо.

Кожий з них тепер мусив віддавати останню свою сорочку, аби тільки догодити своїм новим панам, слугам вірним панів колишніх, і так зростала в кожному серці злоба і пломенілася гнівом кожда душа, яка тільки відчула жах свого положення... Тепер тільки зрозуміли, що не словами, а ділами славною є боротьба за визволення, і що той світ червоний, який так вабив досі, є не що інше, як світ великої нечуваної брехні, який осліплює, а не освітлює, і як колись ішли на прощу до святих пещер, так тепер посунулися звідусіль до своєї Ради, але...

... Сумне захмарене небо над містом, і затаєнна тривога в місті, здавалося, віщували й тут про скорий прихід кривавої бу-

рі, яка ось-ось розгорне свої примарливі крила, і з диким криком та реготом пролетить над столицею України, і зневажить найсвятіше, і кине в бруд та болото найчистіше, і вдарить безжально в саме найчуліше місце української душі...

Як зграї чорного гайвороння—зі сходу й полудня з диким ревом зненависти наближалися до столиці Нової України вороги її. Дійшли вісти про трагічну загибель під Крутами перших юнацьких сотень, що добровільно пішли боронити свою владу. Слідом за цим наспіли й другі, ще сумніші вісти: вороги були вже під стінами столиці. Прислухалися, затаївши биття власного серця, як гримали за Дніпром гармати. Горстка Галицьких Січових Стрільців відпірала їх на схід, а такаж горстка озброєних членів Хуторянської партії, що гордо називали себе „Чорними Гайдамаками“, тиснули їх на полудень. Цека „Знайсела“ розсилав на всі боки відозви, але вісімдесят тисяч організованих господарів наче не чули їх. Коли тут за де-кілька днів гуркіт гармат став слабій і в часописах з'явилися повідомлення про «блискучі перемоги»... Одначе тривога в столиці не зменшувалася... На вулицях все більше й більше з'являлося сумнівних „фігур“, які сіяли чутки про те, що скоро від міста стануть одні лише руїни, як Національна Рада не зречеться своїх прав і не перестане боронити «інтереси деревенщини» і не передасть влади до рук мійського пролетаріату. Мешканці затаєнно мовчали, а «фігури» робили своє діло й досягли того, що загомоніла й вулиця: „Нам усе одно, хто во не управляв аби тільки жилося так, як кожний з нас хоче жити! Може, навіть, воно і краще буде, як не буде ніякого уряду!..“

Подібні думки і настрої запанували і серед чотирьох національних полків, що разом уявляли собою залогу міста і боеву армію. Після цілої низки віч, тільки один з них прийняв постанову «захищатися до останнього чоловіка», а всі інші оголосили „неутралитет“. Надіятись не було на що. Ті національні частини, що перебували на чужому фронті, змішалися й попливли в шумливих хвилях самочинної загальної демобілізації і про них нічого певного не знав ні уряд, ні сама Всеукраїнська Військова Рада, що являлася зверхнім військовим органом... А в тім, на передмістю, заторохкотіли кулемети й заговорили мушкети. Арсенал, що був на передмістю і знаходився під охороною національного війська, став місцем страшної, кривавої, довгої і впертої боротьби. Сподіване з тривоною прийшло з гнівом. Братня боротьба розпочалася, і кров невинна потекла рікою.

Українське військо, яке було не гаразд приготовлене до виступу „червоних“, з такої несподіванки не могло встояти, і арсенал опинився в руках „червоних“, число яких значно пере-

вищувало численність активного числа українського війська, а тому боротьба легко перейшла майже до самого центра, куди поспішили на допомогу і свіжі сотні „Чорних Гайдамаків“. Стрінувши рішучий опір, „червоні“ подалися знову на передмістя, звідки їх вибити так уже і не вдалося.

В центрі міста ще панувала тиша. Державні і громадські установи працювали цілком спокійно. Національна Рада готувалася до нової сесії і ждала приїзду своїх членів з Лівобережжя. Помалу з ріжними труднощами, через цілу низку страшних митарств, часто зпід загрози розстрілом, стали прибувати вибранці народа, аби тут сказати своє рішуче слово, як саме треба поставитись до такого злочинного нападу тих, що голосять гасла волі. Йшли вони звідусіль у свою столицю з певною надією в грудях, що знайдуть тут ратунок від загибелі, але доля судила інакше, і часа терпіння мусіла бути випитою до дна...

Сумного і вохкого зимового вечера наростало останнє. В пам'яті Лісчука зостався він назавше. Жовто-каламутними плямами блимали в мраці електричні ліхтарні, ліниво сновигала по вулицях безвиразна публіка, а в кафе чувся веселий й безжурний сміх легковажних людей, коли він ішов з редакції до домівки. Поспішався, бо був дуже стомлений і прагнув спочинку. На душі було чогось сумно та важко, наче на тих осінніх полях Польщі, де був він два роки тому і де день і ніч ревіли гармати та без кінця і краю виростали могили. Тепер той смертний привид вітав над цим блискучим і веселим містом, і він відчував його страшне дихання. Його вухо мимоволі вловлювало далеке торохтіння кулеметів, і ті звуки западали глибоко в мізек і впилися в серце гадючими жалами. На хвилинку зупинився, щоб ліпше почути, де саме стріляють, як раптом почув характерний свист летючого знарядя. Інстинктивно, як колись на фронті, прихилився до стіни якогось будинку з двома кам'яними німфами при вході і почув ясно, як знаряд упав і розірвався зовсім близько. Відчув, як у грудях щось здригнулося і стисло за серце. — Починається... — подумав про себе.

Пришов додому. Весь вечір просидів у кімнаті і мовчки слухав того трівожного шуму, що зростав за вікном.

Пригадувалися Латишські ліси і нетрі, де були такі славні, такі міцні, такі темні і безпечні землянки. Там на кривавих полях, підчас гарматних гураганів, можна було закрити очі, затупити вуха, закопатися глибоко в землю і так, мовчки, довіри-

тись долі своїй... Тут же не сила мовчати і не було змоги сидіти, затуливши вуха, бо гине давно вимріяна і викохана в серці і душі свята воля Рідного Краю і Народу. Але що міг зробити? Військова Рада зійшла на манівці, військо „неутралізує“, Цека „Знайсело“ кличе і не може докликатись своїх вісімдесят тисяч господарів, і тільки одна хуторянська партія щось таке робила, та і там сталися якісь «зради». Чекав нетерпляче ранку, а ніч була темна і довга, Була злоба і не було світла. В кімнату увійшла господарка: „Скажіть мені, на милість Божу, що це діється?.. Невже мало тієї крові, що пролилась на фронті?!“

Він щось таке відповів їй, заспокоїв, а сам нетерпляче чекав ранку, щоб вирватися на вулицю і самому піти до тих, що „неутрализують“, і сказати їм:

— Схаменіться!..

Чекаючи ранку і думаючи свої думи, заснув важким сном, і дивний сон привидився йому. На площі Софії святої стояла жінщина-кольос і плакала. Чудна була собою; така велетенська і така безвладна. На її лиці, що так нагадувало лице матері, глибокі зморшки, а в очах така туга і така ніжність... Навколо було так тихо, і ніхто ні відкликався ні звідки, ніхто не запитався в неї, чого плаче так... Під Богданом здрігнулася камінна скала, і залізний кінь заіржав так голосно і так пронизливо, як німецька військова сурма в Курляндських лісах, де він колись сидів у брудній і затишній землянці. Прокинувся від чийогось голосу, який говорив до нього: „Вставайте! Вставайте скорше! Он на вулиці щось страшне діється!..“

Схопився з ліжка і відслонив вікно. Бліде світло хмурного дня полялося в його самотню кімнату і те, що він побачив за вікном, заставило його закаменіти. Вікна майже у всіх будинках були повибивані, на пішеходах смутно блищала шклянна луска. Десь ізгори—з дахів, і внизу—з льохів клекотали кулемети, і було чути, як торохтіли об стіни кулі. З центра міста долітали окремі звуки вибухів важких знарядів. Коло воріт кожного будинку блукали ті самі сумнівні „фігури“, які останніми часами так настирливо кричали про „буржуазну раду“. Всі вони були обвішані набоями і з рушницями в руках. Скралаючись по під стінами і тулячись до телеграфічних стовпів, вони безупинно кудись стріляли.

Коли затихло трохи, він скоренько вибіг на вулицю, стараючись якимось дійти до своєї редакції, або до Національної Ради. Коло Золотих воріт, уже недалеко „Лифляндки“, його зупинив хтось з розлотованими очима і карабіном в руках:

— Судоломе!—скрикнув не своїм голосом, але той мовчки взяв на руку карабіна і прицілився.

В одну мить Лісчук зрозумів усе; обома руками схопив за люфту карабіна і з усієї сили потягнув до себе. Карабін вистрілив, і куля засвітила коло самого вуха. Тоді Судолом випустив з рук карабіна і швидко відскочив на бік.

— Назад!—закричав він дико.—Назад, гречкосійнику, а то...

В той час із-за плечей Лісчука гримнув вистріл, і Судолом впав горилиць на землю.

— Негіднику!—прозвучав дріжучо жіночий голос, і Лісчук побачив перед собою Зося.

Одягнена в свою звичайну чорну суконку з білим фартушком, вона зовсім не уявляла собою чогось грізного, що могло б позбавити людини життя. Стояла перед ним уся бліда й схвильована з карабінком у руках, а на очах її блищали сльози.

— Бачила через вікно, як він напав на вас...—сказала притишеним голосом, в якому брехали сльози.—Бачила, що так мало бути, але не знала, де саме... Вчора чула, як він нахвалявся...

З боку Софіївської площі висунувся панцерний авто і став засипати вулицю градом куль.

— Ходім звідси!—сказала Зося.

Взяла його за руку й потягла за собою. До самого вечора сиділи обоє в тій самій кімнаті, де вперше побачив її. Сидів, дивився крадькома на вулицю і лічив трупи. Де-кілька трупів було покладено один на одного коло самих дверей редакції. З під них сочилася кров, а за ними лежало двоє червоних і стріляли в напрямі будинку Національної Ради.

Коли вже смеркалося, між червоними склалася нагла тривога. Стали стріляти на всі боки й ховатися по подвір'ях. Двоє червоних, що так зухвало стріляли із-за трупів, схопилися й зникли. Несподівано на вулиці з'явилися Січові Стрільці. Йшли сміливо серединою вулиці і ніхто з них не ховався.

Лісчук поспішаючись вийшов на вулицю.

Зося вибігла слідом за ним, але у вечірній пітьмі почула тільки його голос:

— Йду до своїх на допомогу!..

— Щастя Боже!—крикнула йому вслід, і у відповідь на її щире бажання гримнула десь близько-близько важка гармата...

XIII.

Як би його хто спитав, що він робив у ці дні, то він не знав би, що відповісти. Тим часом він робив усе, що тільки міг і що тільки було в його силах. Зустріч з Судоломом, вчинок Зосі, гуркіт гармат і шкляний дощ на вулицях міста, що без переста-

ну лився із вікон,—все це здавалося йому тільки сном. Оброслий бородою, голодний, з палаючими очима, він днював у редакції, складаючи „екстрені бюлетені“ своєї газети, а в ночі з карабіном у руках стояв на варті коло Національної Ради, котра ні на один день не переривала своєї праці. Тут він мав змогу ближче побачити всю силу духа й віри в ідею визволення старого голови Ради, якому кричав колись—„Хай живе Революція!“ Спокійно й розважливо керував він тепер усіми справами боротьби, і мовчки виконували його накази всі, що почували себе вірними цій справі. В ці дні, можна сказати, не було вже Національної Ради, а був один тільки її голова, один тільки білий старець, навколо якого горнулися без різниці переконань всі старі і молоді. Горстка зрадників, серед яких, крім Судолома, був футурист і білявий студентик, десь затерлася і зникла з виду. Щоденно ставало важче оборонятися, бо звідусіль прибували все нові і нові ворожі сили, але ніхто не тратив віри у перемогу і ніхто не сумнівався в справедливості своїх домагань. І ця віра в свої сили засоромила навіть тих, що досі «неутралізувалися», і вони також приєдналися до тих, що боролися. Кіш Галицьких Січових Стрільців, що з першого ж дня боротьби, виявив надзвичайну впертість і знання діла, став притягаючим центром для прибуваючих з фронту і із сел, але в той час, як до українського війська в обложене місто пробіралися лише одиниці, сили ворогів зростали десятками тисяч рознуздано-свавільних москалів, що тепер верталися з фронту із карабінами й гарматами. Столиця стогнала, дрижала, але пручалася з останнього. І вже тоді тільки, як не стало чим боронитися, Національна Рада була змушена зоставити її...

Як це сталося? Як би так його хто спитався про це, він також не знав би, що відповісти, бо ні на одну хвилину навіть не допускав досі думки такої, щоб прийшлося поступитися хоч на один крок... Одначе, це сталося, і то так несподівано, що він навіть і не знав про це. Спокійно складав чергового бюлетеня з повідомленням про близьку допомогу ним же вигаданого корпусу, який „поспішає з Північного фронту“. Знав добре, що того корпусу давно вже немає і що годі на нього надіятися, але знав також і те, що ця звістка підбадьорить стомлених борців і зміцнить їх сили бодай настільки, щоб можна було дочекатися чогось із сел. А із сел чекали багато, бо Цека „Знайсело“ нарешті таки дістав від своїх організацій на місцях через спеціальних посланців певні відомости про рух великих селянських сил, що сунулися до своєї столиці з боку Звенигородки.

Було вже після півночі. В місті стояла темрява, тільки над передмістям червонілося небо від нечислених пожеж. Гармати гукали навколо міста, і огнені смуги на небі зазначували хід

смертоносних дарунків, що летіли в напрямі центру міста. За ці дні боротьби, він уже так при звичався до цього грюкоту, що не звернув ні найменшої уваги, коли двері в редакції відчинилися, і до нього вбіг, блідий, як глина, сутуловатий поет. Був одягнений в якесь лахміття і в жовнірському картузі.

— Тікайте скорше!—скрикнув до Лісчука.—У місті вже нема нікого з наших!..

— Як так?!—здивувався Лісчук.

— А так, відповів сутуловатий поет.—Національна Рада відїхала годину тому, а військо тільки що стало відходити...

Лісчук спокійно поклав на стіл перо і, оглядаючи свій військовий стрій, промовив:

— Як вам здається, товаришу, чи можу я так утікати?

— Ні! Я вам радив би передягтися в цивільне і то так, щоб нагадувало якого-небудь панка з місцевої біржі, або щось подібне...—відповів сутуловатий поет.

— Панка з біржі?!.. Те ж, властиво, з них можуть і почити...

— Поміляєтеся, товаришу! Наразі вони ловитимуть лише військових, або тих, хто не нагадуватиме собою обивателя взагалі.

— Ну, так тоді втікаймо!—сказав Лісчук.—Ходім зі мною і я передягнуся!

— Ні!—скрутнув головою сутуловатий поет.—Тікати я не збираюся... Думаю зістати на своєму місці, бо ми, поети, до політики не втручаємося і державними переворотами не займаємося... Це я так собі, з товариського почуття, зайшов тебе повідомити, бо певний був того, що ти нічого ще не знаєш про евакуацію..

— Бачиш, я думав, що ти, яко співробітник, ба навіть і тимчасовий редактор „Народньої Долі“, так мусиш також вибиратися!..—почав було говорити Лісчук, але сутуловатий поет перебив його.

— Який я там співробітник?—роблено засміявся.—Пару паршивеньких віршиків дав надрукувати і вже співробітник... Ні, товаришу, не смійте мені це закидати!..

— Я не закидаю,—сказав Лісчук,—а кажу правду. Сам подумай над тим, що ті паршивенькі віршики ти підписував своїм іменем і брав за них зовсім не паршивенькі гроші... Потім ти був навіть редактором у моїй відсутності і, взагалі, виявляв себе симпатиком нашої організації... По правді, я вже не знаю, як це назвати?!.

— Називай собі, як сам хочеш, але я знаю, що мені нема чого втікати і я не втікаю... Щастя Боже!..

Повернувся і пішов до дверей. В дверях на хвилинку затри-

мався і з легкою усмішкою сказав:

— До речі! Сьогодні виходить перше число гумористично—сатиричного часопису „Чортополох.“ В першому числі, між іншим, міститься оте „Pro domo sua“, що як пригадуеш, отоді в кавярні писали...

— Так, так! Пригадую!..—говорив Лісчук схвильовано, складаючи де-які потрібні папери, щоб забрати їх із собою.

— Видає „Чортополоха“ Миколка, а редагую я і символіст... Миколка одержав від „червоних“ велике замовлення на плакати... Ми до політики не втручаємся і в цьому нема нічого такого, щоб щось таке закидати... Шкода тільки, що Судолом запропастився...

— Геть!—з несподіваною злостью скрикнув Лісчук і схопив карабіна, якого приніс сюди з собою, вертаючи з варті.

Сутуловатий поет грюкнув дверями, і через хвилину Лісчук почув його швидкі кроки вже аж на вулиці. З хвилину стояв у якимсь дивнім остовпінню. Десь близько розірвався знаряд. Задзвеніли вікна.

— Дивно!—промовив у голос.—Дивно, що я завше був революціонером, а вони опередили...

Пройшовся по кімнаті і згадав за свої кишені, набиті документами.

— Антоне!—покликав сторожа.

Нігде ні звука. Зітхнув:

— І сторож утік!..

Тоді зібрав усі папери, кинув їх у коміник і підпалив. Папери горіли кепсько, наче вохкі, і він з хвилину ще розгортав їх люфюю рушниці. В голові було порожньо, як і на душі. Ні одна думка не приходила йому в голову. Велике чуття не то образи, не то сорому охопило всю його істоту і поза цим не було більш нічого...

— Невже кінець цьому?! Невже дійсний тільки один червоний світ?!—шептав несвідомо.

Глянув у коміник. З паперів тільки куча попелу чорного.

— Скільки болючих думок пропало!..—подумав, і це була перша думка, що застала його здригнувшись і подумати про своє становище.

— Скоріше тікати, скоріше!—схопився,—Ще не все пропало!..

Кинув карабіна під своє бюрко і пішов.

Світало. На вулицях нігде нічого, крім гарматних вибухів. Зпід воріт визирали бліді і стомлені лица мешканців. Йдучи коло „Лифляндки“, пригадав за Зосю. Страшенно забажалося побачити її. Завернувся і став стукати в двері. Стукав довго і настирливо, але ніхто не виходив. Полякалися!..—подумав і з усієї сили застукав ще раз.

За шкляними дверями показалося перелякане лице самого господаря.

Побачив Лісчука і спитався:

— Что вам угодно?..

— Де Зося?—спитався Лісчук.

— Зося убита!—відповів той, не відчиняючи дверей.

— Убита?!—скрикнув Лісчук вражено.—Хто вбив?.

— Вчора на улице... Снарядом...

— Так!..

Якийсь обірваний суб'єкт з карабіном на плечі, підійшов звількись і став цікаво прислухатися.

— Значиться, вони?..—подумав Лісчук, помітивши суб'єкта.

Лице господаря раптово зникло. Лісчук повернувся і швидко пішов додому.

Блідий день сумно прояснював місто і освітлював калюжі почорнілої крові на вулицях. На пішеходах лежали неприбрані трупи, яких він не помічав раніш і йому робилося страшно... Вдома його стрінула перелякана господарка.

— Тут за вами шукали...—сказала.

— Хто такий?—спитавсь.

Якісь з карабінами... Записку zostавили...

Взяв з її рук записку і прочитав: „Ідіть за нами“.

По характеру письма пізнав руку голови Цека „Знайсело“.

— Гаразді!—кивнув головою до господарки й поспішився до своєї кімнати. Там дістав із шафи своє новісіньке цивільне убрання і швидко став передягатися...

XIV.

Ішов битим шляхом. Над головою з шумом пролітали останні знаряди „червоних“, а просто в лице били червоні промінні сонця. В канавах, на бруднім і вохкім снігу лежали півроздягнені трупи невідомих мужчин і женщин. Запам'ятав одного: великий і кремезний господар лежав спокійно і притискав мозолястою рукою до скривавлених грудей батіжка.

На полях снігу мало. Пригадав після Сенкевичового «Огнем і мечем», що в 1648 році було так само—безсніжно і криваво...

— Безсніжно і криваво... криваво...—думав і мимоволі згинився низько додолу, як і колись на далекому фронті.

— Товариш також ідуть?—почувся ззаду голос.

Озирнувся. Говорив жовнір. Брудний, оброслий бородою, з карабіном на плечах. Лице було неначе знайоме.

— Що, не визнаєте?—спитався жовнір.

— Десь наче бачив вас...—сказав Лісчук.

— Не десь, а тоді, як були голуби і сонце, пригадуєте?.
промовив жовнір і чогось засміявся.

— Ах, Терешко Дацюк!—кликнув Лісчук і собі засміявся. Стояли обоє серед шляху і сміялися. Сміялися довго, з дивним тремтінням в голосі.

— Щож ви робили весь цей час?—спитався нарешті Лісчук.

— А ви що?—замість відповіді запитався його Терешко.

— Як?!—розвів Лісчук руками.—Робив усе, що треба було...

— Я так само...—промовив Терешко.

— Як видно, то не все гаразд робили ми...—зачав було Лісчук говорити, але Терешко перебив:

— Що не гаразд, то правда!.. Де ви, наприклад, були тоді, як ми ото слово сказали?..

— Яке слово?

— Та, оте, що—«від, нині будемо творити своє життя»...

Лісчук хотів було щось відповісти, але враз пригадав той дивний вечір на балконі театру, коли до нього повернулося давнє натхнення і ніяково промовчав.

— От бачите!—говорив Терешко далі.—В той час, як тисячі голів мізкували над тим словом, то тисяча перша голова про себе дбала... А тепер, бачите самі, що з того виходить...

— Що вже виходить, то те мусило вийти!—якось сумно промовив Лісчук.—Щож до мене, то я мізкував тоді, як ті тисячі голів не тільки що не дбали про себе, а просто туманіли від ледарства...

В думці мав своїх товаришів, одначе стримався і не сказав про це ні слова.

— Хто туманів, а хто й діло робив!—промимрив собі під ніс Терешко.—Я у Військовій Раді за сто працював...

— Одначе війська в нас немає...—сказав Лісчук.

Терешко аж зупинився. Вирівнявся і з усієї сили вдарив кулаком у груди.

— А я хто по вашому?! Хіба ж я не козак?! То ж я ці всі дні очей не стуляв! То ж я дні і ночі з оцим карабіном!..

Голос його нагло ввірвався. Затих, зіщулювся й відвернувся. Лісчук дивився йому в спину і не знав, що сказати. Нарешті взяв його за руку й лагідно промовив:

— Я віру вам, товаришу! Віру і знаю, що ви ще будете боротися, як боролися досі, а тому ходім тепер разом!

— Куди?!—майже простогнав Терешко.

— Туди, куди пішли ті всі, що вірують!—заговорив Лісчук, вишукуючи в своїх думках потрібних слів. Раптом згадав про своє рідне село і міцну, як криця, панну Марійку, і сказав:—До села рідного, до ґрунту черноземного, над яким широке блакитне

небо, і світ червоний людей не спить...

— А як же уряд? — тихо спитався Терешко.

— Коли він справжній, то напевне буде з нами!..

Терешко мовчав. Лісчук довго дивився в його кирпате лице, намагаючися відгадати його думки, але воно було загадково-незрозумілим. Раптом воно якось дивно скривилося і з очей нестримними струмками полилися сльози.

— Що з вами, товаришу?!—кинувся до нього Лісчук.

— До ґрунту!.. До ґрунту, коли він справжній!..—голосно заривав Терешко і, не звертаючи ніякої уваги на нього, швидко пішов уперед. Лісчук поспішався за ним. Ішли в сутінках вохкого надвечірку і мовчали, ледве переставляли стомлені ноги, але все йшли і йшли...

Десь гула луна від гарматної стрілянини, навколо них чулися якісь притишені шелести, разів два просвістила над головами Бог зна ким випущена куля, а вони йшли вперед і дивувалися, чого їм так байдуже до всього, і чому ні одна нова думка не хоче порушити їх застиглого мозку...

— До ґрунту!.. До ґрунту!..—говорило щось у серці, а покірні тому голосу ноги самі відмірювали кроки в далеч.

Раптом, десь із-за придорожного куща, щось блиснуло просто в очі, і Лісчук побачив, як швидко метнулася в бік зігнута постать Терешка. Інстинктивно хотів бігти слідом за ним, але ноги його, якось дивно затанцювали, і він, хапаючись руками за повітря, впав на коліна, а потім повалився на бік. На мить одну перед ним виринула з п'ятьми постать жінки-колоса з лицем рідної матері, але в ту же мить щось чорне і страшне навалилося йому на груди і скам'янило його... Лежав нерухомо серед битого шляху і широко розкритими очима дивився на далекі обрії, на яких величньо грала заграва перших всеукраїнських пожеж...

К І Н Е Ц Ь.

1922 р. Лютий—Квітень.
м. Березани.

УВАГА.

Сторінку 6 помилково закінчено словом: «Яки-». Треба читати: «Якими віт-».

R Smolanski, Szczecin

13.7.03

10,-

